

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра фінансів

Магістерська робота

ОСВІТНІЙ СТУПІНЬ - МАГІСТР

на тему: **«ЗАХОДИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН
В ПЕРІОД РЕЦЕСІЇ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
Спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»

Мельник Анна Ігорівна

Керівник: Глущенко С. В.
кандидат економічних наук, доцент

Рецензент: Момотюк Л. Є.

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2021 р.

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	6
1.1. Поняття фінансової політики та її інструментів.....	6
1.2. Податкова та бюджетна політика як складові фінансової політики. Їх вплив на ВВП та інфляцію	10
1.3. Цикли ділової активності. Характеристики економічної рецесії та кризи.....	15
РОЗДІЛ 2 ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ РЕЦЕСІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	19
2.1. Роль фінансової політики в антициклічному регулюванні економіки	19
2.2. Відповідь фінансової політики на світову економічну кризу 2008-2009 рр.	29
2.3. Фінансові стимули економічного розвитку у світі за умов пандемії Covid-19	39
РОЗДІЛ 3 РОЛЬ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ	52
3.1. Заходи фінансового стимулювання в Україні у 2020-2021 рр.	52
3.2. Економіко-математичне моделювання впливу інструментів фінансової політики на ВВП в Україні.....	59
3.3. Проблеми фінансової політики України під час коронакризи та можливі шляхи їх вирішення.....	66
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
Додаток А	80

ВСТУП

Фіскальна політика має значний вплив на сукупний попит і пропозицію в економіці. Шляхом зміни державних видатків та системи оподаткування заходи фіскальної політики сприяють підтриманню виробництва та рівня зайнятості. За рахунок збільшення або зменшення податків держава може або вилучати частину коштів у економічних суб'єктів або ж, навпаки, надавати їм у розпорядження більше коштів. За допомогою регулювання видатків уряд може мати вплив на виробництво певних товарів або послуг підприємствами, стимулювати розвиток необхідних сфер, розширювати попит. Однак для здійснення ефективної фіскальної політики в країні має бути наявний фіскальний простір, який характеризується розміром фінансових ресурсів, які були мобілізовані всередині держави або отримані шляхом міжнародних запозичень.

Актуальність дослідження полягає в тому, що внаслідок пандемії Covid-19 у світі розпочалася економічна рецесія, а відновлення світової економіки залежить від того, як саме та наскільки швидко уряди країн реагуватимуть на динамічні зміни економічної ситуації. Так як інструменти фіскальної політики можуть впливати на сукупний попит та пропозицію, то детальне дослідження застосування цих інструментів дозволить зрозуміти, яких заходів на державному рівні необхідно дотримуватися для відновлення економіки, в тому числі в Україні.

Серед зарубіжних та вітчизняних вчених питання використання інструментів фіскальної політики під час рецесії досліджувалося С. Ардагною, Дж. Галі, А. Алесіною, К. Ромером, А. Ауребахом, Л. Котлікофф, Г. Камінським, А. Вдовиченком, В. Кудряшовою, Є. Миловановою, В. Лагутіною, І. Лютим та іншими.

Метою дослідження є визначення дієвих інструментів фіскальної політики, які сприяють відновленню економіки в Україні та світі.

Для досягнення зазначеної мети магістерської роботи було поставлено такі **задачі дослідження**:

- визначити основні функції фіскальної політики;

- проаналізувати інструменти фінансової політики та їх вплив на економіку;
- проаналізувати вплив рецесії на економічну ситуацію;
- дослідити тренди фінансової політики в Україні та світі;
- визначити інструменти фінансової політики, які застосовували уряди країн під час Великої рецесії 2008-2009 рр.;
- порівняти заходи фінансової політики під час рецесії розвинених країн та тих, що розвиваються;
- визначити заходи фінансової політики, яких дотримуються країни під час рецесії, спричиненою пандемією коронавірусної хвороби;
- здійснити аналіз впливу споживчих видатків та податкових надходжень на ВВП України із застосуванням економіко-математичного апарату;
- проаналізувати заходи фінансового стимулювання, які здійснює Уряд України під час рецесії спричиненою пандемією Covid-19;
- порівняти використання інструментів фінансового стимулювання в Україні та світі у 2020-2021 рр.;
- встановити основні проблеми фінансового стимулювання в Україні протягом 2020-2021 рр.;
- надати рекомендації щодо підвищення ефективності інструментів фінансової політики в Україні.

Об'єктом дослідження є фінансова політика та її вплив на економіку.

Предметом дослідження є інструменти фінансової політики, що застосовуються під час економічної рецесії.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. При визначенні впливу фінансової політики на економіку та особливостей використання інструментів фінансової політики під час рецесії застосовувалися такі загальнонаукові методи, як: аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування та конкретизація. Для дослідження фінансових заходів країн під час Великої рецесії 2007-2008 рр. використовувався історичний метод. Для аналізу даних щодо використання інструментів фінансової політики у різних країнах у різні часи використано методи

порівняння, вимірювання, статистичного аналізу, вертикального й горизонтального аналізу, економіко-математичне моделювання. При зображенні статистичного матеріалу застосовується метод графічного зображення та табличний метод.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, Державної аудиторської служби України, Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Світового банку, закони України, постанови та аналітичні звіти, наукові праці вітчизняних та закордонних вчених з питань використання інструментів фіскальної політики, а також ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що надано подальшого розвитку темі визначення дієвих інструментів фіскальної політики для подолання рецесії, а також ефективності їх застосування в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих результатів впливу споживчих видатків та податкових надходжень на економічну ситуацію в Україні при проведенні фіскальної політики з метою ефективного використання її інструментів.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. У першому розділі роботи розглянуто поняття фіскальної політики, її складові та вплив її інструментів на економіку. У другому розділі проаналізовано ефективність використання інструментів фіскальної політики під час рецесії 2007-2008 рр. та 2020-2021 рр. У третьому розділі побудовано векторну авторегресійну модель для виявлення напрямку впливу споживчих витрат та податкових надходжень на ВВП України. Також в останньому розділі проаналізовано заходи фіскального стимулювання економіки в Україні під час кризи спричиненою пандемією Covid-19, їх недоліки та шляхи підвищення їхньої ефективності.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Поняття фінансової політики та її інструментів

Фінансова політика є важливою частиною економічної політики країн та є одним з основних інструментів макроекономічного регулювання. Під «фінансовою політикою» розуміється сукупність фінансових заходів держави пов'язаних із оподаткуванням та здійсненням державних витрат, що сприяють стабілізації економіки. Фінансова політика різних країн має свої особливості, які залежать від історичних, політичних, соціальних або інших умов.

За Базилевичем В. Д. «фінансова політика – це урядовий вплив на економіку через оподаткування, формування обсягу і структури державних витрат з метою забезпечення належного рівня зайнятості, запобігання й обмеження інфляції та згубного впливу циклічних коливань». [1, с.597]

На думку Будаговської С. М. «бюджетно-податкова політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому». [2, с.305]

Економісти К. Р. Макконнелл та С. Л. Брю зазначають, що «фінансова політика – це цілеспрямоване регулювання державних видатків та податкових надходжень для забезпечення повної зайнятості, стабільності цін та економічного зростання». [3, с.404]

Вищезазначені визначення вказують на те, що основними цілями фінансової (або ж бюджетно-податкової) політики є:

- збільшення обсягу виробництва;
- забезпечення повної зайнятості населення;
- зниження темпів інфляції;
- згладжування циклічних коливань;
- забезпечення економічного зростання держави.

Як уже зазначалося, фінансова політика називається також бюджетно-

податковою, адже її інструментами, за допомогою яких досягаються визначені цілі, є доходи та витрати державного бюджету, а саме державні закупівлі, трансфертні платежі та податкові надходження.

Серед функцій фінансової політики можна виділити три основні, які проілюстровані на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Функції фінансової політики

Джерело: [4, с.63].

У залежності від того, свідомо чи автоматично здійснюється вплив фінансових інструментів на економіку, бюджетно-податкова політика поділяється на дискреційну та автоматичну.

Дискреційна фінансова політика – цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупками), у результаті зміни законодавства. [5, с.211]

Дискреційна політика вимагає тривалого часу для її здійснення, адже необхідним є прийняття законодавчого рішення, а це, у свою чергу, може викликати довгі дискусії через залежність від політичних факторів. Після прийняття рішення урядом щодо змін у бюджетно-податковому законодавстві також має пройти час до безпосереднього застосування того чи іншого фінансового інструменту.

У залежності від того в якій фазі економічного циклу знаходиться економіка держави дискреційна фінансова політика поділяється на стимулюючу та обмежувальну.

Стимулююча бюджетно-податкова політика – фіскальна політика, що охоплює збільшення державних видатків та скорочення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці в період циклічного спаду. [2, с. 308].

На рис. 1.2 продемонстрована ситуація, коли сукупний попит менший за сукупну пропозицію.

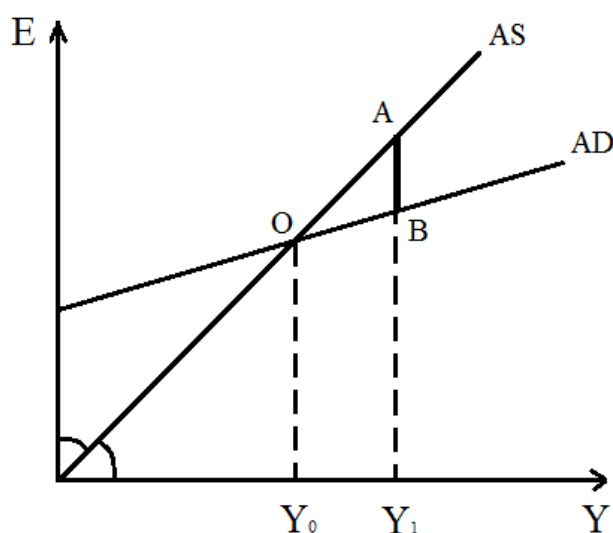

Рисунок 1.2 – Перевищення сукупної пропозиції над сукупним попитом
Джерело: складено автором.

На рис. 1.2 ми бачимо, що $AD < AS$, тобто покупці можуть придбати меншу кількість продукції, ніж її можуть запропонувати продавці. У цьому випадку потрібно збільшити сукупний попит на величину, що демонструє відрізок AB. При збільшенні попиту також відбудеться збільшення рівноважного обсягу виробництва (Y_0) до потенційного обсягу виробництва (Y_1).

Коли економіка перебуває у фазі спаду, то забезпечити стабілізацію може збільшення видатків споживачів, а це можливо у випадку збільшення доходу населення. Саме тому у період кризи держава проводить стимулюючу бюджетну політику, яка збільшує сукупний попит за рахунок збільшення державних видатків та скорочення податків. Проводити стимулюючу фіскальну політику уряд може зменшуючи податки, збільшуючи державні видатки або одночасно зменшуючи податки і збільшуючи видатки.

Усі ці заходи збільшують попит, але для досягнення однакового рівня сукупного попиту потрібне суттєвіше зниження податків, ніж збільшення урядових

видатків. Це зумовлено тим, що зменшення податків сприяє і зростанню заощаджень. Щоб збільшити первісне споживання на певну величину, уряд повинен знизити податки на більшу величину. [3, с.293]

Обмежувальна бюджетно-податкова політика – фінскальна політика, що охоплює скорочення державних видатків та збільшення податків з метою стабілізації економіки в умовах інфляційного надлишкового сукупного попиту, який виникає внаслідок циклічного підйому. [2, с.308]

На рис. 1.3 продемонстрована ситуація, коли сукупний попит більший за сукупну пропозицію.

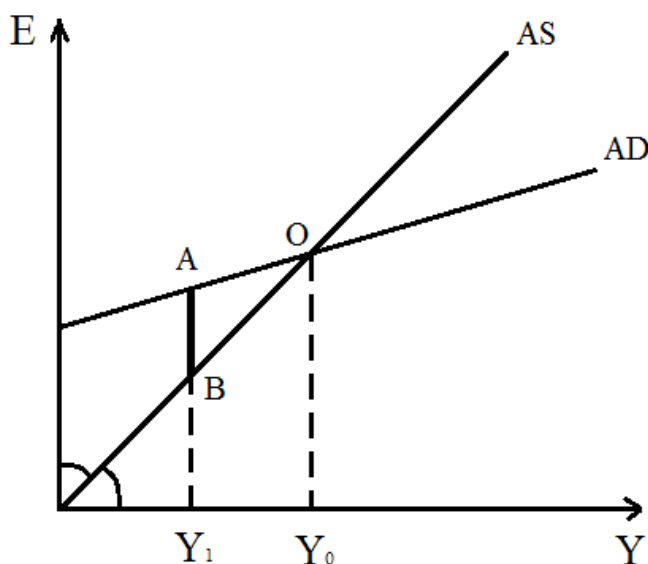

Рисунок 1.3 – Перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією
Джерело: складено автором.

Під час фази підйому сукупний попит перевищує сукупну пропозицію ($AD > AS$), тобто покупці можуть придбати більшу кількість продукції, ніж її пропонують продавці (рис. 1.3). У цьому випадку потрібно зменшити сукупний попит на величину, що демонструє відрізок АВ. При зменшенні попиту відбудеться одночасне зменшення рівноважного обсягу виробництва (Y_0) до потенційного обсягу виробництва (Y_1).

Як і у стимулюючій політиці, уряд може обрати три напрямки – збільшення податків, зменшення видатків або комбінація цих двох заходів. Проте у випадку

обмежувальної фіскальної політики для зменшення сукупного попиту на однакову величину необхідно в більшій мірі збільшити податки, ніж зменшити видатки.

Автоматична фіскальна політика – політика вбудованих стабілізаторів, вона не пов’язана зі зміною законів. [5, с.212]

Автоматичний стабілізатор – механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства.

Такими стабілізаторами є:

- прогресивна податкова система;
- трансфертні платежі;
- допомога по безробіттю у період економічних спадів. [5, с.212]

Перераховані автоматичні стабілізатори мають вплив на обсяг виробництва в економіці, інфляцію, розмір дефіциту або профіциту бюджету. Так, прогресивна система оподаткування забезпечує зниження купівельної спроможності населення під час пришвидшеного зростання ВВП та збільшення купівельної спроможності під час економічного спаду (адже розмір сплачених податків пропорційно залежить від величини доходу суб’єкта оподаткування, який у свою чергу прямо залежить від ВВП). Трансфертні платежі та виплати по безробіттю населенню сприяють підтриманню сукупного попиту в економіці навіть у періоди економічних спадів.

1.2. Податкова та бюджетна політика як складові фіскальної політики. Їх вплив на ВВП та інфляцію

Фіскальній політиці властивий двоїстий характер, який проявляється в узгодженні дій податкової та бюджетної політики. Так, необхідність збільшення державних видатків на соціальну сферу може спричиняти збільшення податкового навантаження, що в результаті може нівелювати позитивний вплив від збільшення видатків. Тому узгодженість заходів цих двох політик є важливим завданням для держави з метою досягнення ефективності від їх здійснення.

Бюджетна політика держави пов’язана з мобілізацією та використанням фінансових ресурсів з метою забезпечення найважливіших державних програм. Це,

як правило, соціальні програми, програми, спрямовані на економічний розвиток, наукові дослідження, освіту, охорону здоров'я, державне управління. [6, с. 18-19]

Ефективність бюджетної політики вимірюють її здатністю розв'язувати соціальні завдання та одночасно створювати умови для економічного зростання. Видатки бюджету є похідними від його доходів. Тому бюджетна політика повинна враховувати прогнозовану динаміку ВВП, спиратися на прозору і виважену систему оподаткування, яка виконує не лише фіскальну, але й стимулюючу функцію. [7, с. 13]

Державні видатки являють собою витрати, пов'язані з діяльністю держави.

Сукупні державні видатки (G) поділяються на чотири категорії:

- 1) споживання в державному секторі (заробітна плата робітникам державного сектору, платежі за товари, що купуються для поточного споживання) – C_G ;
- 2) соціальні трансферти – Tr ;
- 3) проценти з державного боргу – $i \cdot D_G$;
- 4) державні інвестиції – I_G .

$$G = C_G + Tr + i \cdot D_G + I_G \quad [8, \text{с.214-215}]$$

Споживання в державному секторі – категорія сукупних державних видатків, які спрямовуються на створення благ, якими користується все населення країни. Видатки використовуються не тільки для виготовлення соціальних благ, але і для виплати заробітної плати працівникам державного сектору, які наймаються урядом. Прикладами видатків для споживання у державному секторі є витрати на національну оборону, освіту та науку, електроенергію, транспортну мережу і т.д.

Соціальні трансферти – це державні виплати населенню, яке потребує матеріальної допомоги з тих чи інших причин. До трансфертних платежів належать соціальна допомога безробітним або непрацездатним, пенсії і т.д.

Видатки для погашення процентів необхідні тоді, коли існує державний борг. Державний борг виникає тоді, коли витрати з бюджету перевищують надходження. У такому випадку з державного бюджету наступного року повинні виділятися кошти для виплати процентів за державний борг попереднього року.

Державні інвестиції – державні витрати, які можуть бути виділені з бюджету

в тому випадку, якщо дохід держави був вищим ніж видатки.

До основних джерел доходів відносять:

- податки;
- платежі за використання природних ресурсів (воду, землю);
- неподаткові надходження (від приватизації);
- доходи від операцій з капіталом;
- офіційні трансферти;
- цільові фонди. [5, с.203]

Податки є основним джерелом формування державного бюджету, тому податкова політика є невід'ємною частиною фіскальної політики держави.

Податкова політика – система дій, які проводяться державою у галузі податків і оподаткування. Вона знаходить своє відображення у видах податків, розмірах податкових ставок, визначенні кола платників податків і об'єктів оподаткування, у податкових пільгах. [5, с.207]

Податки – це обов'язкові платежі, які вносять юридичні та фізичні особи для покриття державних витрат. [4, с.69]

Функції податків:

- розподільча, тобто перерозподіл вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними особами;
- фіскальна, зміст якої полягає у централізації частини ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби;
- регулююча, тобто вплив податків на різні сфери життєдіяльності їхніх платників. [1, с.604]

У залежності від об'єкту оподаткування податки поділяються на прямі та непрямі. Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та фірм (їх доходу та майна).

Непрямі – це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять в їхню ціну. [9, с.403]

Оскільки прямі податки залежать від величини доходів індивідів та фірм, то вони безпосередньо зменшують їх дохід. У той же час непрямі податки призводять

до збільшення цін на товари, що спричиняє зменшення реального доходу.

У праці Unal (2015) за допомогою SVAR-моделей досліджено вплив окремих категорій податків на ціни, відсоткові ставки та різні компоненти ВВП для США, Канади, Франції та Великобританії. Згідно з дослідженням, шок непрямих податків призводить до зниження ВВП та інфляції, відображаючи падіння платоспроможності домогосподарств. Шок оподаткування доходів фізичних осіб у більшості випадків призводить до падіння ВВП, ефект впливу на інфляцію досить змішаний. Шок податку на прибуток підприємств для всіх країн, крім Великобританії, призводить до позитивного відгуку ВВП та інфляції. При цьому позитивний вплив на ВВП відбувається в основному через інвестиції. Автори пояснюють таку реакцію переважанням ефекту багатства на боці пропозиції. Однак такий вплив на ВВП може також пояснюватися тим, що інвестиції зазвичай віднімаються від оподаткованого прибутку підприємств, тобто збільшення обсягів інвестицій є методом оптимізації податкових платежів у відповідь на підвищення ставки податку. Аналогічні ефекти податку на прибуток підприємств було виявлено Arin and Koray (2006) та Guntram et al. (2006). [10, с. 28]

Відповідно до дослідження А. Вдовиченко для України підвищення рівня цін у відповідь на шоки більшості податків (крім податку на прибуток підприємств) свідчить про те, що податки справляють значний вплив на формування собівартості продукції і впливають на інфляцію з боку пропозиції. [10, с. 28]

При цьому вплив бюджетних видатків на ВВП залежить від категорії видатків. Так, автор розділяє їх на продуктивні (капітальні видатки, видатки на придбання товарів та послуг) та непродуктивні (видатки соціального характеру – трансферти населенню, видатки Пенсійного фонду на виплату пенсій, а також видатки на оплату праці в державному секторі). Продуктивні характеризуються позитивним і стійким впливом на реальний ВВП і помірним впливом на інфляцію. Непродуктивні у свою чергу або не мають статистично значущого впливу на реальний ВВП та інфляцію, або впливають тільки на інфляцію. [10, с. 35]

У основі досліджень впливу фіскальної політики на рівень виробництва в економіці лежить фіскальний мультиплікатор. Цей показник дозволяє кількісно

виміряти здатність фіскальної політики стимулювати економічне зростання в країні. Фіскальний мультиплікатор об'єднує в собі поняття податкового мультиплікатора та мультиплікатора державних видатків.

Мультиплікатор державних видатків – це числовий коефіцієнт, який показує на скільки виросте національний дохід при даному збільшенні сукупних видатків. [11,с.207] Аналогічно податковий мультиплікатор показує зростання національного доходу при змінах в оподаткуванні населення або бізнесу.

Прибічники ідеї фіскального стимулювання мають ряд аргументів, які коротко можна описати таким чином:

- емпіричні дослідження вказують на те, що в середньому фіскальні мультиплікатори більші за одиницю. Це означає, що стимулювання економічного зростання шляхом збільшення видатків або зниження податків є ефективним, оскільки одна додаткова грошова одиниця стимулів призводить до зростання реального ВВП більш як на одну грошову одиницю;
- перебування економіки в умовах рецесії вивільняє фактори виробництва, і в таких умовах фіскальні мультиплікатори можуть мати підвищені значення;
- відповідно до стандартної кейнсіанської моделі фіскальний мультиплікатор є зростаючою функцією від граничної схильності до споживання, тому в економіках із низьким доходом він також має бути вищим через високу граничну схильність до споживання;
- в умовах, коли монетарна політика обмежена нульовим рівнем ключової ставки центробанку, фіскальна політика може використовуватися для підтримання контрциклічної економічної політики. [10, с. 26-27]

Для розвинутих економік у «нормальні часи» показник фіскального мультиплікатора перебуває в межах від 0 до 1 у перший рік дії фіскального шоку. В періоди рецесії значення фіскальних мультиплікаторів зростають. При цьому в емпіричній літературі зазначається, що мультиплікатори бюджетних видатків у середньому вищі від мультиплікаторів дохідної частини бюджету. [10, с. 28]

1.3. Цикли ділової активності. Характеристики економічної рецесії та кризи

Економічним процесам не властива стабільність, вони характеризуються чергуванням піднесенень та падінь економіки. Така динамічність відображається у зміні обсягів виробництва, інфляції, процентних ставок та зайнятості у країні.

Г. Манків зазначає, що економічний цикл – це «коливання обсягу виробництва, рівня доходів і зайнятості в національній економіці». [12, с. 562]

Р. Дорнбуш визначає економічний цикл як «досить регулярний цикл розширення (пожвавлення) і скорочення (спаду) економічної активності довкола тенденції довгострокового економічного зростання». [13, с. 23]

Існує значна кількість теорій ділового циклу, які наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 Теорії економічного циклу

Автор теорії економічного циклу	Довжина циклу	Головні особливості циклу
Кітчин Дж.	2-4 роки (короткостроковий)	Комерційні цикли – рівень завантаженості виробничих потужностей – обсяг запасів – коливання ВВП, інфляція, зайнятість
Мітчелл В.	3-3,5 роки (короткостроковий)	Кризи як багатофакторний процес, кожен є унікальним та має власні причини та пояснення
Жугляр К.	7-12 років (середньостроковий)	Інвестиційний цикл – коливання ВВП, інфляції, зайнятості
Маркс К.	10-14 років (середньостроковий)	Періодичне поновлення основного капіталу, заміна виробничих фондів
Кузнєц С.	15-20 років (середньостроковий)	Будівельні цикли, поновлення житлового фонду та виробничих споруд
Кондратьєв М.Д.	40-60 років (довгостроковий)	Технічний прогрес, структурні зміни
Форестер Дж.	200 років	Поява нових видів енергії та матеріалів
Тофлер Е.	1000-2000 років	Розвиток цивілізації

Джерело: [14, с.345].

При вивченні економічних циклів основна увага зосереджується на дослідженні середньострокового циклу, який також зветься «промисловий», «бізнесовий». Дослідники погоджуються з тим, що у класичному трактуванні останній містить чотири фази: спад (кризу), депресію, пожвавлення та піднесення, яке знаходить остаточне відображення у новій кризі. Фази економічного циклу відображені на рис. 1.4, де OA – загальна лінія розвитку виробництва за певний період; Q – обсяг виробництва; t – час; BC – ламана крива, що графічно зображує фази циклу. [14, с. 346]

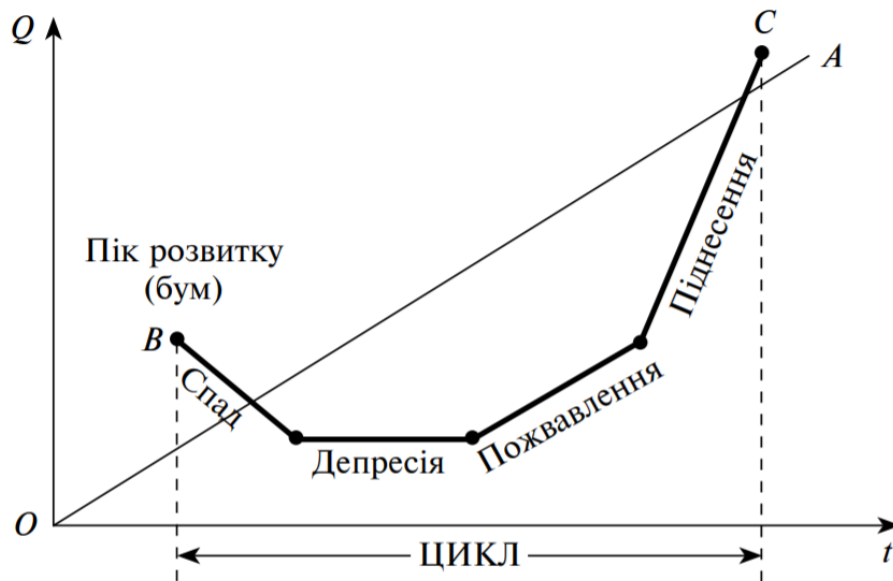

Рисунок 1.4 – Класична чотирифазна структура економічного циклу

Джерело: [14, с.346].

Після піку розвитку економіки, який характеризується надвиробництвом, настає фаза спаду, якій властиві зменшення обсягів виробництва та рівня зайнятості. З часом рівень виробництва та зайнятості досягають своїх мінімальних значень, що означає перебування економіки в критичній точці – депресії. Поступово після депресії починають з'являтися нові інвестиції, оновлюється виробництво, посилюється попит. Це сприяє зростанню виробництва та рівня зайнятості, що є характерним для фази пожвавлення. Коли ж рівень виробництва перевищує передкризовий, то починається фаза піднесення. Особливостями економіки в цей період є розширення виробництва, збільшення прибутків, поступове зростання цін.

Під кризою можна розуміти структурне явище економічної системи, пов'язане насамперед зі структурними диспропорціями об'ємів попиту та пропозиції, а також різними темпами їх зростання. Тобто криза виникає в тому випадку, коли диспропорція між обсягом попиту та пропозиції досягає критичного рівня. [15, с.134] Криза характеризується проблемами у збуті вже виробленої продукції, зростанням попиту на ліквідність, зростанням ставок за кредитами.

Фаза спаду, або ж іншими словами рецесія, є темою дискусій протягом останнього десятиліття, що пов'язано із масштабом і важкістю світової фінансової кризи 2007-2009 рр. У 2009 р. інтерес був зосереджений на тяжкості глобальної рецесії та її руйнівних наслідках. З часом увага була перенесена на ознаки глобального відновлення в 2010-2011 рр., але сподівання на те, що відновлення триватиме і надалі зникали через можливість чергової глобальної рецесії через боргову кризу в Єврозоні. Із середини 2018 р. занепокоєння щодо глобальної рецесії повернулись, оскільки світова економіка пережила синхронізоване уповільнення, головним чином зумовлене надзвичайною слабкістю в торгівлі та виробництві на тлі підвищеної торгової напруженості та загострення політичної невизначеності. [16, с.1]

Краще розуміння глобальних рецесій вимагає усвідомлення зростаючого значення країн, що розвиваються, а також міжнародної торгівлі та фінансових зв'язків. По-перше, зростаюча роль країн, що розвиваються означає, що для розуміння глобального ділового циклу недостатньо контролювати циклічні коливання в розвинутих економіках, зокрема США. Протягом 1950-1990 рр. економіка розвинених економік становила в середньому близько 80% світового виробництва та 75% глобального зростання. Однак до 2010-х років середня частка розвинених економік у світовому виробництві знизилася приблизно до 60%, а їхній внесок у зростання світового виробництва впав приблизно до 40%. Як результат, ділові цикли в розвинених економіках стали набагато менш надійним показником відображення світового ділового циклу. [16, с.1]

По-друге, міжнародна торгівля та фінансові зв'язки зміцніли за останні сім десятиліть. У 1950-х роках відкритість світової торгівлі, вимірювана сумою

експорту та імпорту товарів та послуг у відсотках до світового ВВП, становила в середньому менше 20%. До 2010-х цей показник зріс до понад 55%. Світова фінансова відкритість, що визначається як сума іноземних активів та пасивів у відсотках до ВВП, також зросла – приблизно з 50% у 1970-х до майже 400% за останнє десятиліття. Це у свою чергу посилило зв'язок між діловими циклами в країнах із розвиненою економікою та тими, що розвиваються. [16, с.1]

За останні сімдесят років світова економіка пережила чотири глобальні рецесії: у 1975 р., 1982 р., 1991 р. і 2009 р. У кожному з цих епізодів спостерігалось скорочення річного реального світового ВВП на душу населення та послаблення інших ключових показників світової економічної діяльності. Ці епізоди були синхронізованими на міжнародному рівні, що означало погіршення економічної та фінансової ситуацій у багатьох країнах світу одночасно. Глобальна рецесія 2009 р. була на сьогоднішній день найглибшим і найбільш синхронізованим епізодом серед чотирьох зазначених вище. [16, с.3]

Глобальне відновлення після рецесій, як правило, передбачає відновлення макроекономічної та фінансової діяльності. Серед чотирьох епізодів рецесій найсильніше відновлення відбулося після спаду 1975 р. Завдяки значній, оперативній та скоординованій на глобальному рівні політичній підтримці відновлення після рецесії 2009 р. стало другим за силою епізодом відновлення після рецесії. [16, с.3]

Отже, економічній активності властиві періодичні зростання та спади. Період протягом якого відбувається спад економічної активності називається рецесією. При цьому пришвидшеним темпам спадання економічної активності може сприяти криза, яка є відображенням різкого погіршення стану фінансового ринку. Тобто кризу варто розглядати як точкове явище, а рецесію – як період часу. Так як економіці властиві періодичні спади та зростання, потрібно розуміти коли саме почався період рецесії. Так, загальновживаним індикатором початку рецесії є спадання ВВП протягом більше ніж пів року.

РОЗДІЛ 2 ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ РЕЦЕСІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки

Фіскальна політика є інструментом макроекономічного регулювання. Як було визначено у попередньому розділі, економіці властиві періодичні коливання, які характеризуються зміною рівня ВВП, зайнятості, обмінного курсу та інших показників. Тому важливим є встановлення зв'язку між циклом економічного розвитку в окремій країні чи світі та притаманними йому заходами фіскальної політики. Адже в залежності від економічної ситуації спрямованість фіскальної політики змінюється з метою вирішення поточних макроекономічних проблем.

У залежності від стадії економічного циклу та завдань, які вирішує фіскальна політика, її можна поділити на антициклічну, проциклічну та ациклічну.

Антициклічна фіскальна політика характеризується меншими (більшими) бюджетними видатками та вищими (нижчими) ставками податків у періоди буму (рецесії). Ця політика спрямована на стабілізацію економіки відповідно до економічного циклу (фіскальна політика є стримуючою в умовах економічного піднесення і стимулюючою в умовах рецесії). [17, с. 646]

Проциклічна фіскальна політика характеризується більшими (меншими) бюджетними видатками та нижчими (вищими) ставками податків у періоди буму (спаду). Ця політика спрямована на посилення економіки відповідно до економічного циклу (фіскальна політика є стимулюючою в періоди буму і стримуючою в період рецесії). [17, с. 646]

Ациклічна фіскальна політика характеризується незмінними бюджетними видатками та незмінними податковими ставками незважаючи на стадію економічного циклу. Така політика ні стабілізує, ні зміцнює економіку країни.

Тобто, проциклічна політика передбачає зменшення видатків під час рецесії та їх збільшення, коли доходи населення зростають. У той час метою антициклічної

фіскальної політики є зменшення негативного впливу кризових явищ або ж обмеження надмірного рівня економічної активності. Вона може допомогти стабілізувати економіку, коли та входить у рецесію і характеризується короткостроковими змінами у податках та видатках, що мають стимулювати попит для збільшення ВВП. Антициклічна фіскальна політика може бути як дискреційною (вимагає зміни законодавства), так і автоматичною (не пов'язана зі зміною законодавства).

Ефективна фіскальна політика у відповідь на економічні спади середньої тривалості та тяжкості, як правило, має три загальні риси: вона є своєчасною, цільовою та тимчасовою. Щоб фіскальна політика була ефективною у поверненні економіки до її потенціалу, вона повинна стимулювати економіку у відповідний час. При впровадженні занадто рано існує ризик того, що фіскальні інструменти будуть витрачені даремно і не будуть доступними, якщо економічний спад продовжиться. При впровадженні занадто пізно існує ризик того, що спад стане настільки серйозним, що для стабілізації економіки потрібно буде набагато більше фіскальних стимулів. Наприклад, економіка вже могла повернутися до потенційного рівня виробництва самостійно. У такому випадку несвоєчасне стимулювання загрожує перегрівом економіки. Своєчасна реалізація фіскальної політики може ускладнюватися через несвоєчасне визначення рецесії, затримку між переговорами політичної відповіді та її безпосередньою реалізацією, а також через необхідність часу від моменту реалізації політики до того, коли вона почне мати вплив на економіку. [18, с. 2]

Отже, проаналізуємо які фіскальні політики проводять країни, загальні тенденції які характеризують стан фіскальної сфери та їх готовність до рецесій у різні періоди часу (перед 2008 р. та 2020 р.).

Дослідження взаємозв'язків між державним споживанням та ВВП шляхом кореляційного аналізу може показати який тип фіскальної політики властивий країні чи групі країн. Високе позитивне значення кореляції може бути свідченням проциклічної фіскальної політики, адже в такому випадку зі збільшенням ВВП збільшується державне споживання і навпаки. При цьому зменшення показника

кореляції можна трактувати як поступову відмову від інструментів проциклічної політики (порівняно з вищими значеннями кореляції). У свою чергу від'ємне значення кореляції між державним споживанням та ВВП може свідчити про антициклічну фіскальну політику (адже просліджується обернений зв'язок між цими показниками, що є характерним для цього типу політики).

Видатки споживання – частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери. [19]

Так, нами була порахована кореляція між видатками споживання та ВВП для різних груп країн протягом 2000-2019 рр. (рис. 2.1). Поділ країн на розвинені (Developed Markets – DM), ті, що розвиваються (Emerging Markets – EM) та ті, що є на межі належності до тих, що розвиваються (Frontier Markets – FM), здійснювався на основі даних індексного агентства MSCI за 2020 р.

Для трьох груп країн є характерним високий показник кореляції протягом 2000-2007 рр., його зменшення протягом кризи 2008-2009 рр. та зростання після кризи протягом 2010-2019 рр. Важливим є те, що коефіцієнти кореляції для кожної окремої країни із двох груп протягом 2008-2009 рр. становлять -1 або 1. Значення -0.48, -0.13 та 0.71 отримані шляхом усереднення значень кореляції для кожної групи країн в даному випадку більше відображають частку країн у кожній групі для яких характерна або сильна позитивна кореляція або сильна негативна. Бачимо, що середнє значення кореляції для країн, що розвиваються, є від'ємним та становить -0.13, що є свідченням того, що більшість країн із цієї групи проводили антициклічну фіскальну політику протягом кризового періоду 2008-2009 рр. При цьому середнє значення показника для країн, що знаходяться на межі належності до тих, що розвиваються, є додатнім і становить 0.71, що вказує на те, що більшість країн з даної групи не були здатними проводити антициклічну політику в кризовий період. Найбільше країн проводили антициклічну фіскальну політику у групі розвинених країн (показник кореляції -0.48).

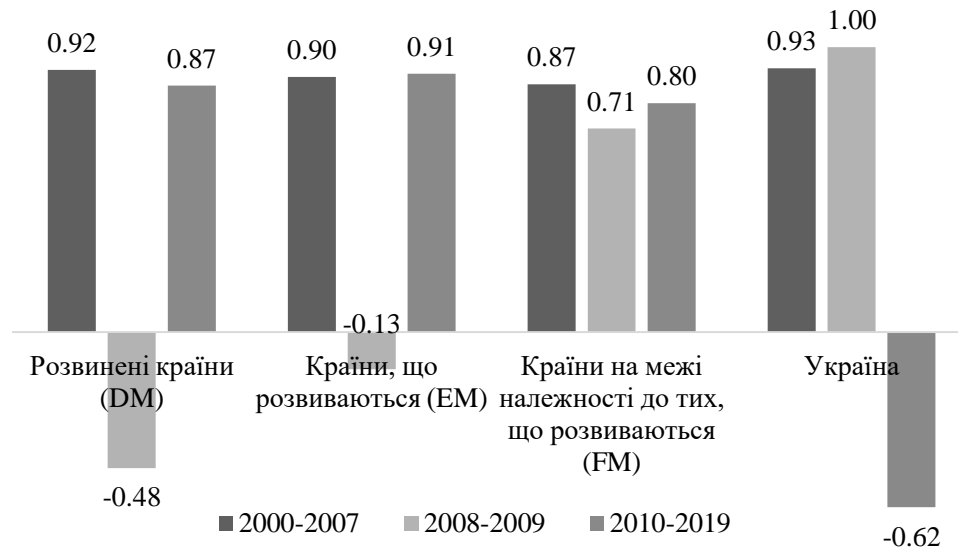

Рисунок 2.1– Кореляція між державним споживанням та ВВП, 2000-2019 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних [20].

На рис. 2.1. бачимо, що динаміка показника кореляції для України відрізняється від усередненого значення для країн, що перебувають на межі належності до тих, що розвиваються (за версією індексного агентства MSCI Україна належала до цієї групи, проте у 2015 р. вона була віднесена до категорії окремих ринків – Standalone Market). Тому проаналізуємо значення кореляції для України протягом 2000-2019 рр. більш детально. На рис. 2.2 відображена динаміка значення кореляції для України із поділом на більшу кількість періодів протягом 2010-2019 рр. Високе негативне значення кореляції протягом 2014-2015 рр. є свідченням кризових явищ в українській економіці протягом цього періоду. На відміну від кризи 2008-2009 рр., коли спостерігався сильний прямий зв'язок між видатками споживання та ВВП, у 2014-2015 рр. простежується вияв антициклічної фіскальної політики, тобто збільшення державного споживання у період падіння ВВП. У період покращення економічної ситуації у 2016-2019 рр. спостерігається значне зменшення негативної залежності показників (від -1 у 2014-2015 рр. до -0.08 протягом 2016-2019 рр.). Отже, різниця у показниках кореляції між видатками споживання та ВВП протягом 2010-2019 рр. між Україною (-0.62) та трьома групами країн (0.87, 0.91 та 0.80) спричинена кризовими явищами в економіці України у 2014-2015 рр., що вимагали застосування фіскальних стимулів, властивих антициклічній фіскальній політиці.

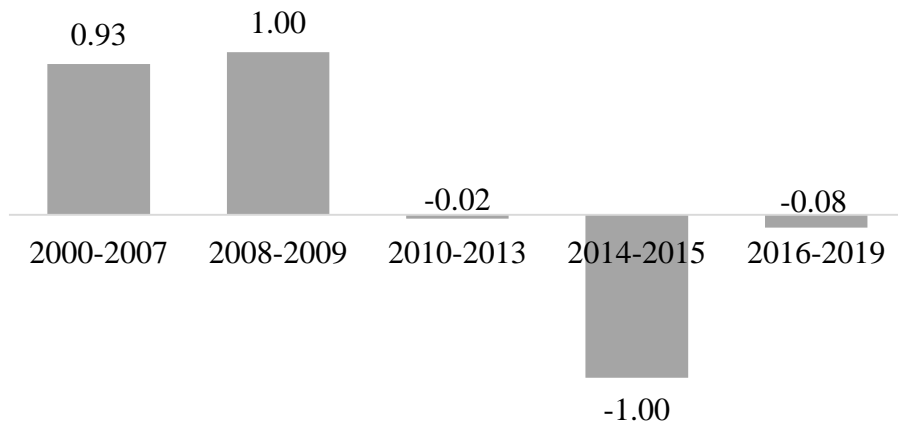

Рисунок 2.2 – Кореляція між державним споживанням та ВВП в Україні, 2000-2019 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних [20].

Результати отримані шляхом кореляційного аналізу (рис. 2.1) відповідають результатам дослідження Raju Huidrom (2016) відповідно до яких висока проциклічність протягом 1980-1999 рр. почала менше проявлятися у 2000-2007 рр. (порівняно із попереднім періодом) та замінилася на антициклічну фіскальну політику у період Великої рецесії. Таку еволюцію фіскальної циклічності можна пояснити такими факторами, як вдосконалення політики, інституцій та розширення доступу до фінансового ринку. [21, с. 10]

Перехід до менш проциклічної фіскальної політики також був пов'язаний з більшим фіскальним простором. Протягом 2000-х років проциклічність була менш вираженою в економіках з широким фіскальним простором. Під час Великої рецесії економіки з державним боргом нижче 40% від ВВП (що означає ширший фіскальний простір) змогли реалізувати більший фіскальний стимул, ніж уряди з більшим боргом (відповідно з меншим фіскальним простором). [21, с. 10]

Отже, фіскальний простір має вплив на здатність уряду реалізовувати антициклічну фіскальну політику, що свідчить про більшу ефективність фіскальної політики, яку проводить уряд. При цьому показником ефективності антициклічної політики може бути фіскальний мультиплікатор, який відображає зміну економічної активності у результаті збільшення державних видатків

Фіскальний простір – це обсяг фінансових ресурсів, сформованих державою в результаті провадження активної фіскальної політики, за рахунок мобілізації надходжень до державного та місцевих бюджетів, раціоналізації бюджетних видатків, здійснення державних запозичень у межах бюджетних обмежень, формування коштів суверенних фондів національного добробуту та інших джерел, консолідованих для забезпечення реалізації функцій держави та в цілях її соціально-економічного розвитку. [10, с. 121-122]

Для створення або розширення фіскального простору уряд може підвищувати ставки податків або розширювати коло податків, зменшувати найменш пріоритетні видатки з державного бюджету чи, наприклад, здійснюючи запозичення всередині країни чи за її межами. При цьому такі заходи мають здійснюватися, якщо економіка країни здатна покривати витрати пов'язані із застосуванням таких інструментів розширення фіскального простору (наприклад, обслуговувати борг).

У дослідженні Raju Huidrom (2016) вказується, що «фіскальний простір – це наявність бюджетних ресурсів для спеціальних завдань, використання яких не погіршить стійкість державної фінансової позиції чи економіки загалом». [21, с. 3]

Основними характеристиками фіскального простору є такі показники, як відношення боргу до ВВП (що характеризує поточний рівень заборгованості і вказує на допустимість його розміру) та відношення фіскального балансу до ВВП (що характеризує розмір накопиченого боргу та може сигналізувати про рівень заборгованості у майбутньому).

На рис. 2.3 зображене відношення державного боргу до ВВП протягом 2000-2020 рр. для різних груп країн. Бачимо, що для країн, що розвиваються та тих, що знаходяться на межі належності до тих, що розвиваються, перед кризою 2008-2009 рр. характерне зменшення показника відношення державного боргу до ВВП. Станом на кінець 2007 р. для країн, що знаходяться на межі належності до тих, що розвиваються, цей показник становив 25,1%, а для тих, що розвиваються – 39,9%. Це є свідченням того, що дані групи країн розширювали свій фіскальний простір,

що у свою чергу створило можливості для використання фінансових стимулів протягом Великої рецесії. Проте після світової кризи відношення боргу до ВВП для обох груп країн починає зростати кожного року, цим самим зменшуючи можливості використання фінансових стимулів із початком рецесії 2020 р. спричиненою пандемією Covid-19. Так, за підсумками 2019 р. для країн, що знаходяться на межі належності до тих, що розвиваються, відношення боргу до ВВП становило 46,9%, а для тих, що розвиваються – 55,3%. Значення показника для розвинених країн протягом всього періоду є вищим ніж для двох інших груп країн (що пояснюється можливістю отримувати більше кредитів через вищу здатність їх погашати у майбутньому). Для розвинених країн також є характерним зниження відношення боргу до ВВП перед Великою рецесією (на кінець 2007 р. показник становив 56,1%), проте воно не було таким значним як для двох інших проаналізованих груп країн. Також розвинені країни відрізняються тим, що після поступового зростання відношення боргу до ВВП з його максимальним значення 81,2% у 2014 р., цей показник починає поступово спадати досягнувши позначки 77,2% у 2019 р.

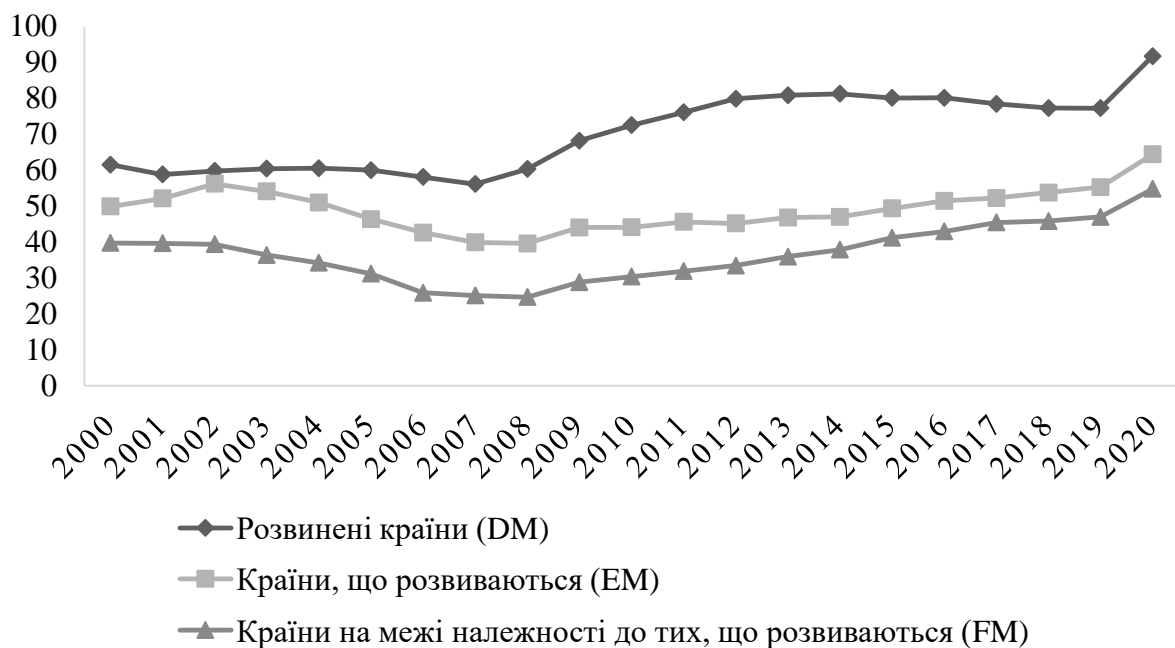

Рисунок 2.3 – Відношення державного боргу до ВВП протягом 2000-2020 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [23].

Незважаючи на вище значення відношення боргу до ВВП у розвинених країнах, його поступове зменшення перед 2020 р. може свідчити про більшу готовність розвинених країн використовувати фіскальні стимули протягом рецесії, що розпочалася у 2020 р.

Розглянемо окремо динаміку відношення державного боргу до ВВП в Україні (рис. 2.4). До Великої рецесії спостерігалось падіння показника, який досягнув свого мінімального значення 12,3% у 2007 р. Проте як і для всіх країн є характерним зростання відношення під час та після рецесії 2008-2009 рр. Протягом 2010-2013 рр. показник перебував на стабільному рівні (близько 40%), проте кризові явища 2014-2015 рр. спричинили його різке зростання. Після максимального значення відношення у розмірі 81,2% за підсумками 2016 р., воно почало щорічно спадати і в 2019 р. становило 50,1%. Таке скорочення заборгованості може свідчити про покращення позитивної характеристики фіскального простору в Україні перед рецесією 2020 р.

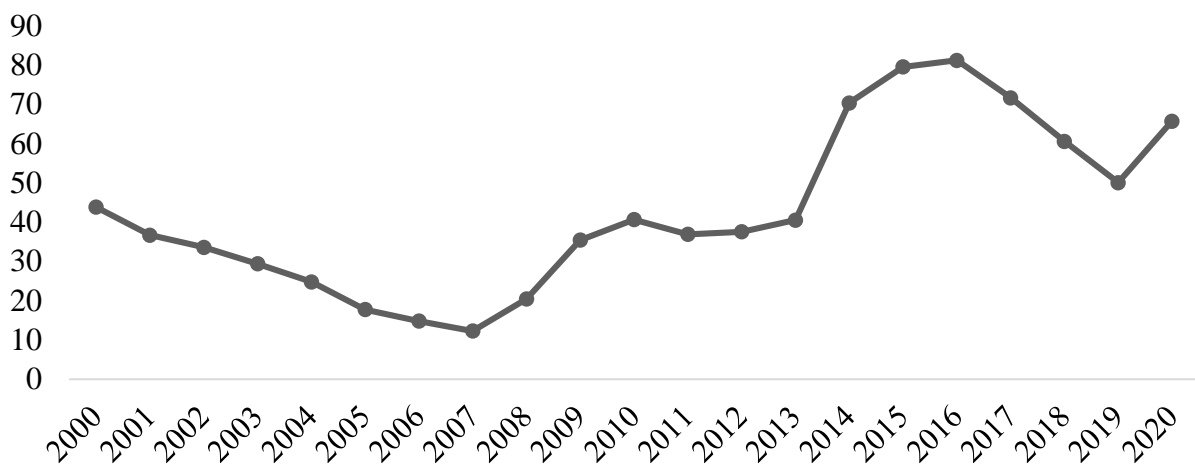

Рисунок 2.4 – Відношення державного боргу до ВВП в Україні протягом 2000-2020 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [23].

Ще однією характеристикою фіскального простору є відношення фіскального балансу (різниця між видатками та доходами державного бюджету) до ВВП, що показує дефіцитним (видатки перевищили доходи) чи профіцитним (доходи перевищили видатки) був бюджет країни за підсумками року. Динаміка даного відношення для трьох груп країн наведена на рис. 2.5.

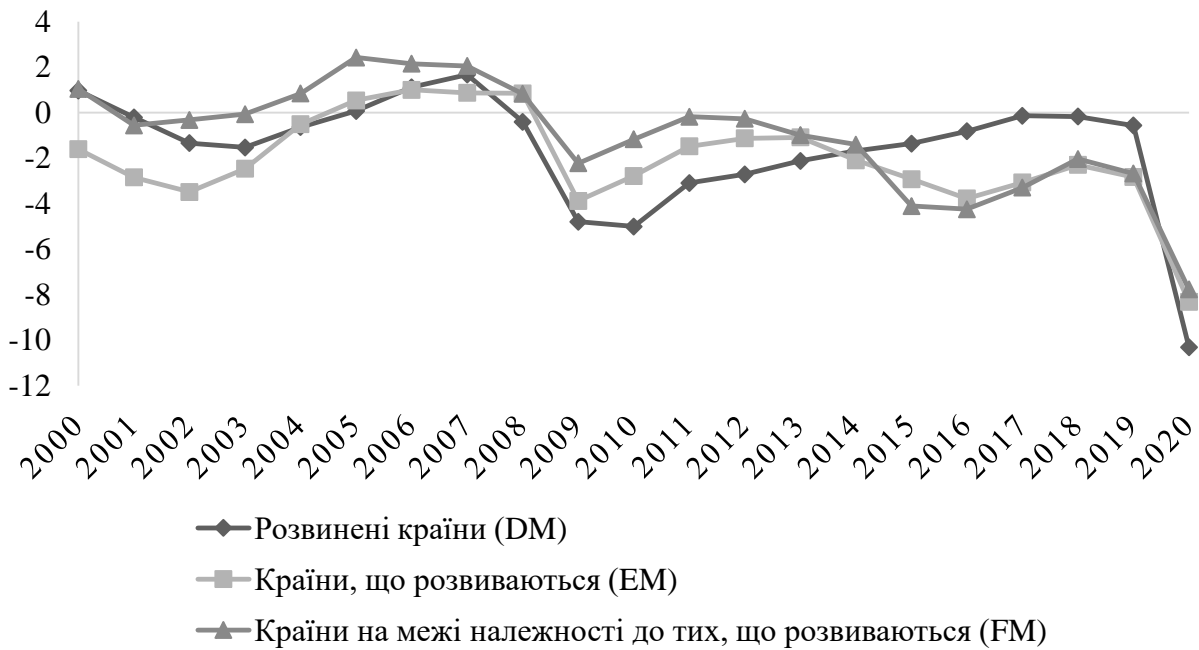

Рисунок 2.5 – Відношення фінансового балансу до ВВП протягом 2000-2020 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [23].

Для всіх груп країн є характерним зменшення бюджетного дефіциту перед Великою рецесією (рис. 2.5), що також свідчить про розширення фінансового простору. Протягом кризових явищ 2008-2009 рр. та після них середні значення відношення фінансового балансу до ВВП мало від'ємні значення, тобто видатки з державних бюджетів перевищували їх доходи. Однак для розвинених країн було характерним щорічне скорочення дефіциту державного бюджету протягом 2011-2017 рр. та його незначне збільшення у 2018-2019 рр. За підсумками 2019 р. відношення фінансового балансу до ВВП для розвинених країн становило -0,6%. Для двох інших груп країн динаміка показника була більш нестабільною і після поступового скорочення дефіциту протягом 2017-2018 рр. (2% від ВВП у 2018 р. для обох груп країн) відбулося його зростання за підсумками 2019 р. (до 2,7% від ВВП для обох груп країн).

На рис. 2.6 відображена динаміка відношення фінансового балансу до ВВП в Україні протягом 2000-2020 рр. Українська економіка також характеризується різким збільшенням частки дефіциту державного бюджету у ВВП у кризовий період (2007-2009 рр.). У період перед новою рецесією 2020 р. відношення

дефіциту до ВВП протягом 2016-2019 рр. перебувало на стабільному рівні (від 2,2% у 2016 р. до 2% у 2019 р.).

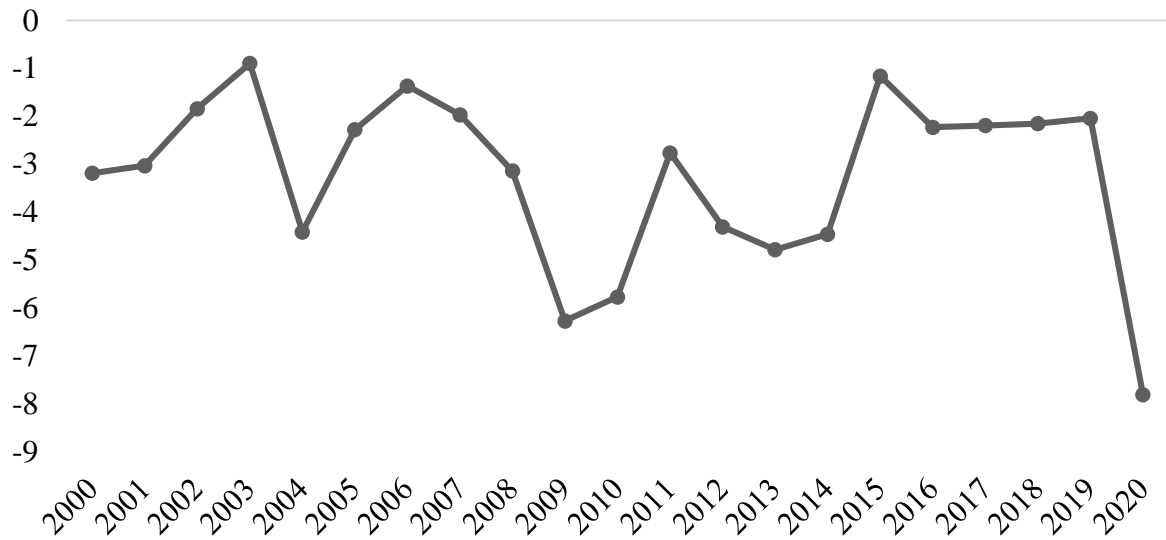

Рисунок 2.6 – Відношення фінансового балансу до ВВП в Україні протягом 2000-2020 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [23].

Отже, аналіз фінансового простору на основі таких показників, як відношення державного боргу до ВВП та відношення фінансового балансу до ВВП показує, що всім трьом аналізованим групам країн було властивим розширення фінансового простору протягом 2000-2007 рр., що означало збільшення можливостей для застосування фінансних стимулів під час рецесії 2008-2009 рр.

Відповідно до досліджень Anderson (2011) та Frankel (2013) три фактори сприяли фінансній підготовленості країн до кризи. По-перше, спостерігалось швидке зростання економік, завдяки чому державні доходи в країнах-експортерах сировини зростали за рахунок зростаючих цін на товари. Це збіглося з періодом поступового послаблення проявів проциклічності фінансних політик. По-друге, ініціативи щодо зменшення боргу, такі як HIPC (Heavily Indebted Poor Countries) та MDRI (Multilateral Debt Relief Initiative) допомогли різко зменшити борг у багатьох країнах, що перебували на межі належності до тих, що розвиваються. По-третє, інституційні механізми в країнах, що розвиваються, дозволили вдосконалити управління боргом, що також сприяло зменшенню співвідношення боргу до ВВП. [21]

Одночасно з цим спостерігалися вищі показники відношення боргу до ВВП та фіскального балансу до ВВП перед початком рецесії у 2020 р. спричиненою пандемією Covid-19. Отже, економіки країн перед новою рецесією були менш підготовлені до застосування фіскальних стимулів з метою подолання негативних явищ в економіці.

2.2. Відповідь фіскальної політики на світову економічну кризу 2008-2009 рр.

Падіння економіки, яке розпочалося в кінці 2007 р. у США, спричинило світову фінансово-економічну кризу 2007-2008 рр. (Велика рецесія). Криза у фінансовому секторі швидко поширилась на всю економіку країн спричинивши сильне падіння попиту. У результаті цього у 2009 р. спостерігалось найбільше падіння ВВП як світового, так і серед різних груп країн (рис. 2.7). Падіння світового ВВП склало 1,7% за підсумками 2009 р., країни Європейського союзу характеризувалися найбільшим падінням ВВП – 4,3%, країни-члени ОЕСР – 3,4%, США – 2,5%.

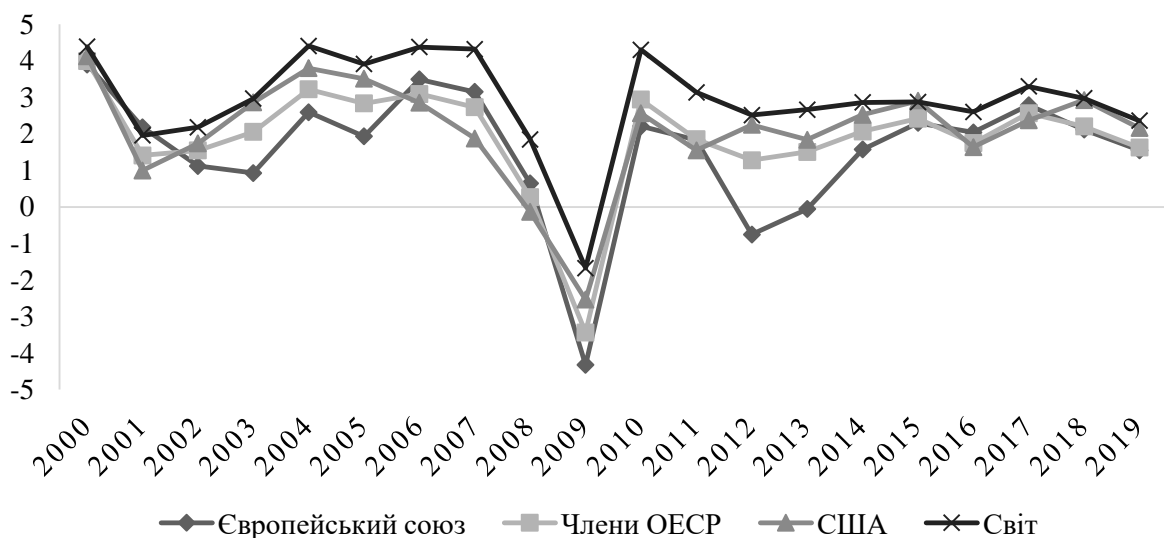

Рисунок 2.7 – Темпи зростання ВВП у 2000-2019 рр., % за рік

Джерело: побудовано автором на основі даних [20].

Перед урядами країн стояло завдання не тільки відновити фінансову систему, але також підвищити сукупний попит в економіці. Ключову роль у відновленні

попиту грала фінскальна політика, тому країни, які мали більший фінскальний простір, були у кращому положенні порівняно з тими, що не мали можливості проводити достатнє фінскальне стимулювання протягом кризи через обмежений фінскальний простір. Виважена фінскальна політика протягом рецесії дозволяє не тільки швидше побороти негативні явища в економіці, але також сприяє стійкому зростанню економіки вже після рецесії.

У дослідженні Antonio Spilimbergo (2008) наводяться наступні характеристики фінскальних стимулів, що мають сприяти їх вищій ефективності:

- своєчасність (оскільки існує нагальна потреба в діях);
- великий розмір (оскільки падіння попиту значне);
- тривалість (оскільки спад триває певний час);
- диверсифікованість (оскільки існує невизначеність щодо того, які заходи будуть найбільш ефективними);
- обумовленість (урядом вказується, що за необхідності будуть вжиті подальші дії);
- колективність (усі країни, у яких є фінскальний простір, повинні використовувати його, враховуючи суворість і глобальний характер спаду);
- стійкість (щоб уникнути вибуху боргу в довгостроковій та негативних наслідків в короткостроковій перспективах). [24, с. 3]

Фінскальні стимули, які використовували уряди країн протягом Великої рецесії можна поділити на три групи за їх спрямуванням:

- 1) Державні витрати на товари та послуги.
- 2) Фінскальне стимулювання домогосподарств.
- 3) Фінскальне стимулювання підприємств.

Ефективність фінскальних стимулів багато в чому залежить від поведінки фірм та господарств. Так, коли держава збільшує видатки у поточному періоді, то суб'єкти економіки очікують, що у майбутньому будуть збільшені податки (щоб зменшити дефіцит бюджету, який створюється у поточному періоді). Внаслідок цього домогосподарства та підприємства намагатимуться зберігати кошти у поточному періоді, а не споживати. Тому важливо розуміти, що було характерним

для економічних суб'єктів під час Великої рецесії, що стимулювало їх приймати рішення.

Так, характерними ознаками домогосподарств були:

- скорочення поточного та очікуваного доходу, що спонукало споживачів скоротити споживання;
- погіршення умов кредитування, що змушувало споживачів скорочувати споживання;
- невизначеність щодо майбутнього, що змушувало споживачів заощаджувати, а не споживати у поточному періоді.

Для фіскального стимулювання домогосподарств можуть використовуватися такі інструменти, як зниження податків або трансферти, що може знаходити свої прояви у зростанні виплат по безробіттю, введенні або збільшенні розміру податкових кредитів (можливість не сплачувати податок на дохід фізичних осіб протягом деякого часу), зменшенні ставок податків (наприклад, податку на додану вартість, що зменшує вартість товарів та спонукає споживати). Також можливим фіскальним стимулом є допомога по виплаті іпотечних кредитів, що відображає особливості саме кризи 2008-2009 рр.

Зважаючи на характерні риси поведінки домогосподарств протягом Великої рецесії важливим завданням урядів було проведення чіткої та прозорої політики з інформуванням населення про заплановані дії та їх очікуваний ефект. Це мало сприяти зменшенню невизначеності і, як наслідок, стимулювати домогосподарства менше заощаджувати та більше споживати.

Протягом Великої рецесії фірми зіштовхнулися із падінням попиту на їх товари та послуги. Також їм, як і домогосподарствам, було властивим не інвестувати у власне виробництво, а чекати доки зміниться ситуація і невизначеність зменшиться. Можливими фіскальними інструментами для полегшення функціонування фірм були зменшення ставки податку на прибуток підприємств, податкові канікули, державні гарантії на отримання нового кредиту.

У дослідженні Joshua Aizenman та Gurnain Kaur Pasricha (2011) автори розраховують темпи зростання чистих фіскальних витрат, які включають державні

реальні витрати на споживання та інвестиції для країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Розрахунки здійснюються для двох періодів – від останнього кварталу 2007 р. (початок економічного спаду) до останнього кварталу 2008 р. (безпосередньо кризовий період), а також від першого кварталу 2009 р. до першого кварталу 2010 р. (період, протягом якого мають спостерігатися результати протидії негативним наслідкам кризи). На рис. 2.8 відображені темпи зростання чистих фіскальних витрат у різних країнах. [25]

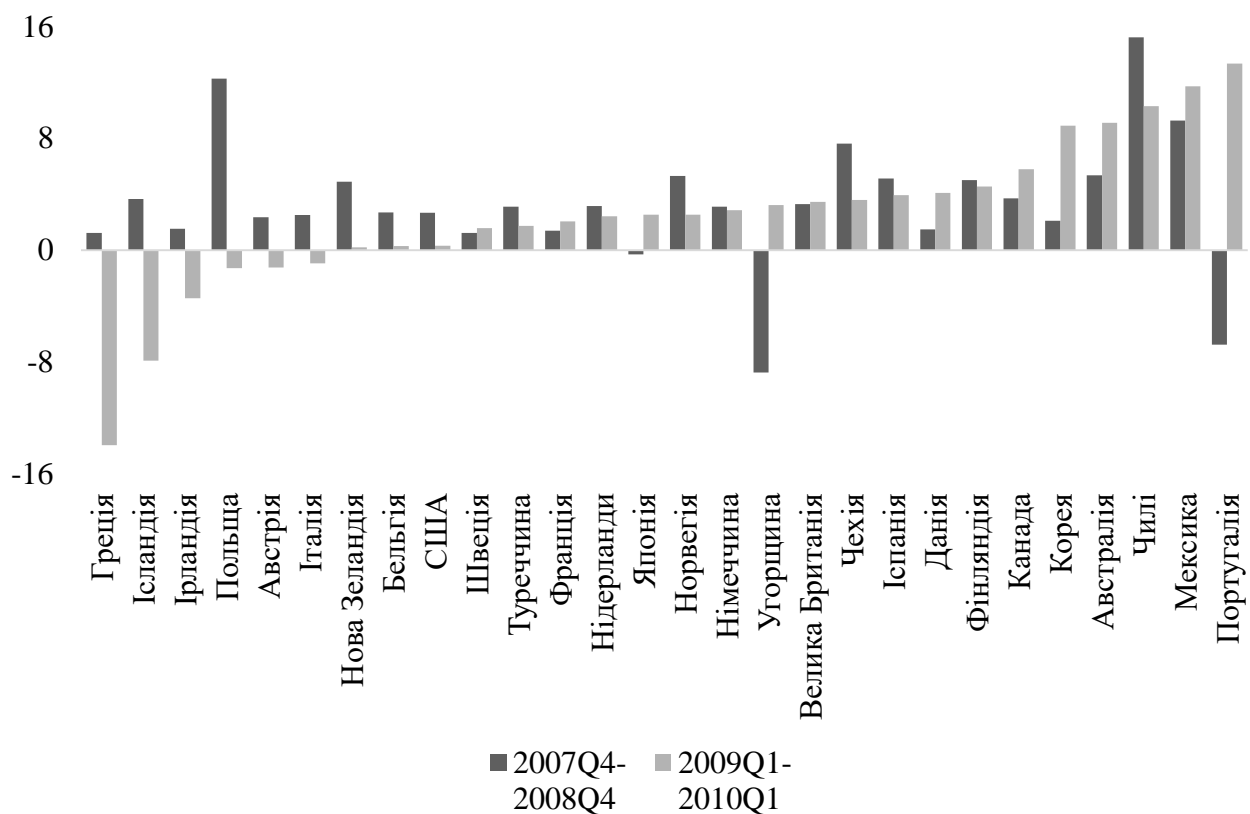

Рисунок 2.8 – Темпи зростання чистих фіскальних витрат у країнах ОЕСР, % за період

Джерело: [25].

Бачимо, що протягом періоду 2007Q4-2008Q4 усім проаналізованим країнам окрім Угорщини, Японії та Португалії властиве зростання чистих фіскальних витрат. Темп зростання серед країн сильно варіюється – від 15,23% зростання у Чилі та 12,29% зростання у Польщі до близько 1% зростання у Греції, Ірландії, Швеції, Франції та Данії. При цьому протягом другого проаналізованого періоду (2009Q1-2010Q1) 6 країнам із 28 було властиве падіння чистих фіскальних витрат.

Такі країни як Греція, Ісландія та Ірландія у той час переживали боргові кризи, які обмежували їх фінансовий простір. Якщо протягом першого року вони ще мали змогу збільшити фінансові витрати, то протягом наступного змушені були скорочувати витрати (у Греції було найбільше скорочення – 13,95% за рік). Країнами, що вагоміше збільшили фінансові витрати протягом 2009Q1-2010Q1 були Португалія, Австралія, Мексика, Корея та Чилі. У загальному бачимо, що більшості країн було властиве більше зростання чистих фінансових витрат протягом першого кризового року.

Порівняно незначне зростання чистих фінансових витрат у розвинених країнах ОЕСР (включаючи США) може бути пояснене ефективнішою роботою автоматичних стабілізаторів у цих країнах або ж їх більшою ощадливістю протягом рецесії (через великі витрати у передкризовий період). [25, с. 16]

Федеративні держави, країни, що розвиваються та країни з високим зростанням ВВП перед рецесією змогли сильніше збільшити чисті фінансові стимули, ніж інші країни. [25, с. 8] На рис. 2.9 відображені середні темпи зростання чистих фінансових витрат серед різних груп країн у різні періоди.

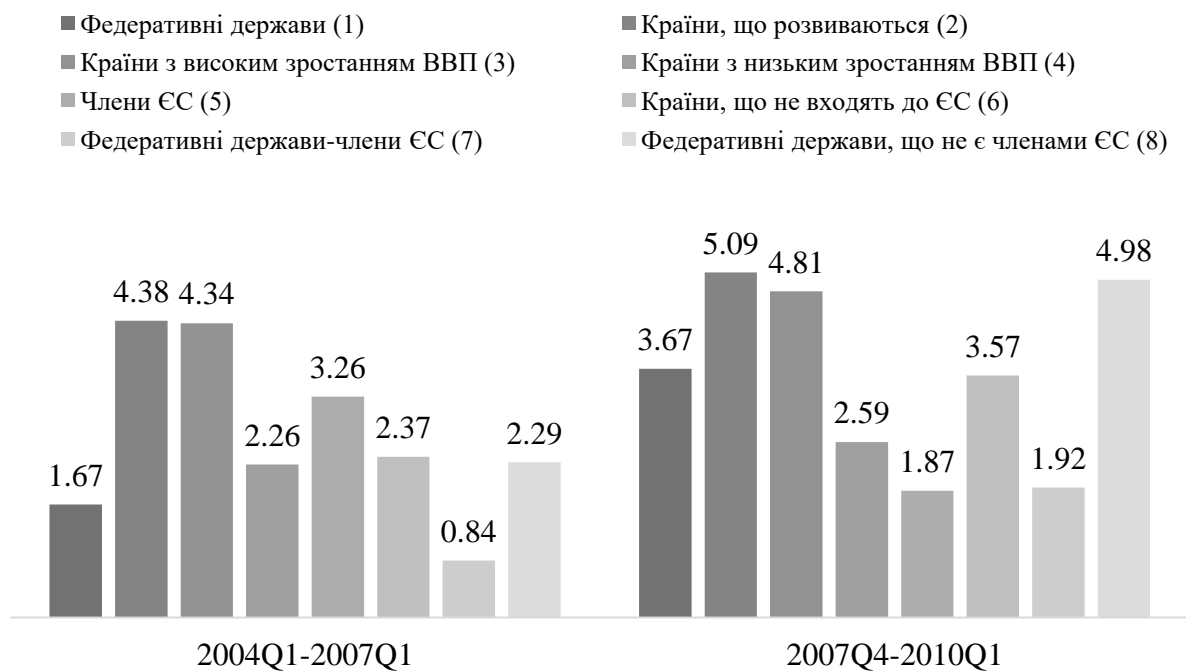

Рисунок 2.9 – Середні темпи зростання чистих фінансових витрат серед різних груп країн у докризовий та кризовий періоди, % за період

Джерело: побудовано автором на основі даних [25].

На рис. 2.9 бачимо, що у докризовий період середні темпи зростання чистих фіскальних витрат у країнах-членах Європейського Союзу (ЄС) були вищими ніж у тих, що не є членами ЄС (3,26% і 2,37% відповідно). Однак у кризовий період темп зростання чистих фіскальних витрат у країнах ЄС зменшується порівняно із докризовим періодом і стає меншим ніж у країнах, що не входять до ЄС (1,87% і 3,57% відповідно). Тобто країни-члени ЄС проводили більш стриману політику під час рецесії і були більш «марнотратними» перед рецесією. При цьому країнам, що розвиваються характерні вищий темп зростання фіскальних витрат під час рецесії ніж перед нею (5,09% і 4,38% відповідно). Країнам із вищим темпом зростання ВВП також властиве збільшення темпу зростання фіскальних витрат протягом рецесії порівняно із докризовим періодом (4,81% і 4,34% відповідно). Отже, можна зробити припущення, що країни, які витрачали менше коштів перед кризою мали змогу витратити більше під час кризи.

У своєму дослідженні Joshua Aizenman та Gurnain Kaur Pasricha (2011) також встановлюють, що кореляція між чистими фіскальними стимулами та витратами на обслуговування державного боргу протягом 2007-2010 рр. для країн ОЕСР є негативною, що свідчить про те, що вищі чисті фіскальні стимули були пов'язані з меншими витратами на обслуговування державного боргу за той самий період. [25, с. 12-13] Такі результати дослідження знову наголошують на важливості широкого фіскального простору, який дає змогу використовувати більше фіскальних стимулів під час кризи.

Необхідність скоординованих дій урядів під час рецесії сприяли активізації форумів для міжнародного економічного співробітництва протягом 2008-2009 рр. Так, наприклад, країни Великої двадцятки (G20) провели три саміти у 2008-2009 рр., що були присвячені пошуку оптимальної економічної політики, що сприятиме вирішенню проблем, спричинених кризою. У кінці 2008 р. Європейською комісією та країнами-членами Європейського Союзу був ініційований Європейський План відновлення економіки (The European Economic Recovery Plan), який передбачав використання країнами великого набору фіскальних стимулів, покликаних побороти негативні наслідки світової кризи.

Заходи фіскальної політики, передбачені Планом, мали сприяти відновленню купівельної спроможності населення, зростанню попиту та зменшити рівень невизначеності, який мав вплив на рішення домогосподарств та підприємств. Розмір фіскальних стимулів становив 200 млрд євро, що становило 1,8% ВВП країн Європейського Союзу.

У своєму дослідженні Watt та Nikolova (2009) розраховують розмір фіскальних стимулів, які були використані країнами Європейського Союзу (табл. 2.1). Так, у 2009 р. розмір фіскальних стимулів становив 1,02% від ВВП, а у 2010 р. – 0,59% ВВП країн ЄС. Майже 1,8% ВВП було витрачено на фіскальне стимулювання протягом 2-х років. На думку авторів, такий обсяг фіскальних стимулів був недостатнім для країн-членів Європейського Союзу. [26]

Таблиця 2.1 Розмір фіскальних стимулів у 2009-2010 рр. та розподіл дохідної та витратної частини стимулів серед країн ЄС

Показник	Значення
Всього фіскальних стимулів протягом 2009-2010 рр., % від ВВП	1.79
Фіскальні стимули у 2009 р.	1.02
Фіскальні стимули у 2010 р.	0.59
Дохідна частина, %	52
Витратна частина, %	48

Джерело: [26].

Також бачимо, що більший відсоток фіскальних стимулів стосується змін у дохідній частині бюджету – 52% від всього обсягу стимулів. Видаткова частина при цьому становить 48 % від всього обсягу стимулів. Це свідчить про те, що більшість коштів була спрямована на трансферти населенню та зменшення податків, незважаючи на те, що більшість досліджень фіскального мультиплікатора стверджують, що мультиплікатор державних витрат має вище значення, ніж податковий чи мультиплікатор трансфертів. Однак швидкість впливу трансфертів та змін в оподаткуванні на економіку є вищою, адже кошти у домогосподарств або зекономлені кошти фірм від зменшення податків з'являються майже одразу у їх розпорядженні після введення таких фіскальних стимулів. Важливу роль у тому наскільки ефективними будуть трансферти та зменшення податків відіграє

поведінка економічних суб'єктів, яким властиве збереження коштів, а не їх повне витрачання у поточному періоді, як уже зазначалося раніше. Видаткова частина стимулів вимагає довшого часу для імплементації та здійснення впливу на економіку, тому дохідну частину фіскальних стимулів варто розглядати як інструмент короткострокового, а видаткову – як інструмент середньострокового покращення економічної ситуації. Варто зазначити, що збільшення видатків на інфраструктуру було найбільш поширеним інструментом фіскального стимулювання серед країн Європейського Союзу.

У таблиці 2.2 відображений розподіл фіскальних стимулів серед деяких країн-членів Європейського Союзу. Хоч середній обсяг фіскальних витрат склав 1,8% ВВП, відповідні значення для окремих країн досить різняться. Так, Бельгія, Італія та Нідерланди виділили кошти у розмірі менше 1% їх ВВП протягом 2009-2010 рр., Франція – 1% від ВВП, інші розглянуті країни (Велика Британія, Фінляндія, Австрія, Данія, Німеччина, Швеція) – від 1.5% до 2,64% ВВП і максимальне значення фіскальних стимулів було в Іспанії – 4,6% ВВП.

Таблиця 2.2 Розмір фіскальних стимулів у 2009-2010 рр. та розподіл дохідної та витратної частини стимулів серед окремих країн ЄС

	AT	BE	DK	FI	FR	DE	IT	LUX	NL	NO	PT	ES	SW	UK
Всього фіскальних стимулів протягом 2009-2010 рр., % від ВВП	2.4	0.8	2.2	1.5	1	2.64	0.3	-	0.96	-	-	4.6	2.4	1.5
Фіскальні стимули у 2009 р.	1	0.4	1.2	1	0.7	1.2	0.2	1.75	0.45	0.75	1.2	2.3	2.3	1.4
Фіскальні стимули у 2010 р.	1.4	0.4	1	0.5	0.3	1.5	0.1	-	0.51	-	-	-	-	0.1
Дохідна частина, %	70	40	40	80	36	54	-	50	20	16.3	25	20	20	90
Витратна частина, %	30	60	60	20	64	46	-	50	80	83.8	75	80	80	10

Джерело: [26].

Окрім різниці у обсягах фіскальних стимулів також є помітними розходження у розподілі між частками дохідної та видаткової частини бюджету. У таких країнах як Австрія, Фінляндія, Німеччина, Швеція та Велика Британія більший обсяг стимулів стосується дохідної частини бюджету (тобто трансфертів та змін у податках) – від 54% до 90% від загального обсягу стимулів. Бельгія, Данія, Франція, Нідерланди та Іспанія більше коштів спрямували на збільшення видатків – від 60% до 80% всіх фіскальних стимулів.

Автори дослідження приходять до висновку, що великі країни ЄС зазнали більшого негативного шоку, одночасно з цим вони характеризуються слабкими автоматичними стабілізаторами та мають більший фіскальний простір (низький борг та дефіцит) і, як правило, застосовують найбільші фіскальні стимули. Мали меншу змогу застосовувати фіскальні стимули ті країни, де або рівень непогашеної заборгованості (Італія, Бельгія), або поточний дефіцит (Великобританія, Угорщина) вважаються високими. [26]

У своєму дослідженні Günter Coenen (2012) на основі моделювання встановлює, що дискреційні фіскальні заходи збільшили темпи зростання квартального ВВП до 1,6% (у 2 кварталі 2009 р.) для країн Єврозони. [27]

В Україні падіння ВВП було значно більшим ніж в проаналізованих групах країн Європейського Союзу та членів ОЕСР. Так, за підсумками 2009 р. падіння ВВП становило 14,8% за рік (рис. 2.10).

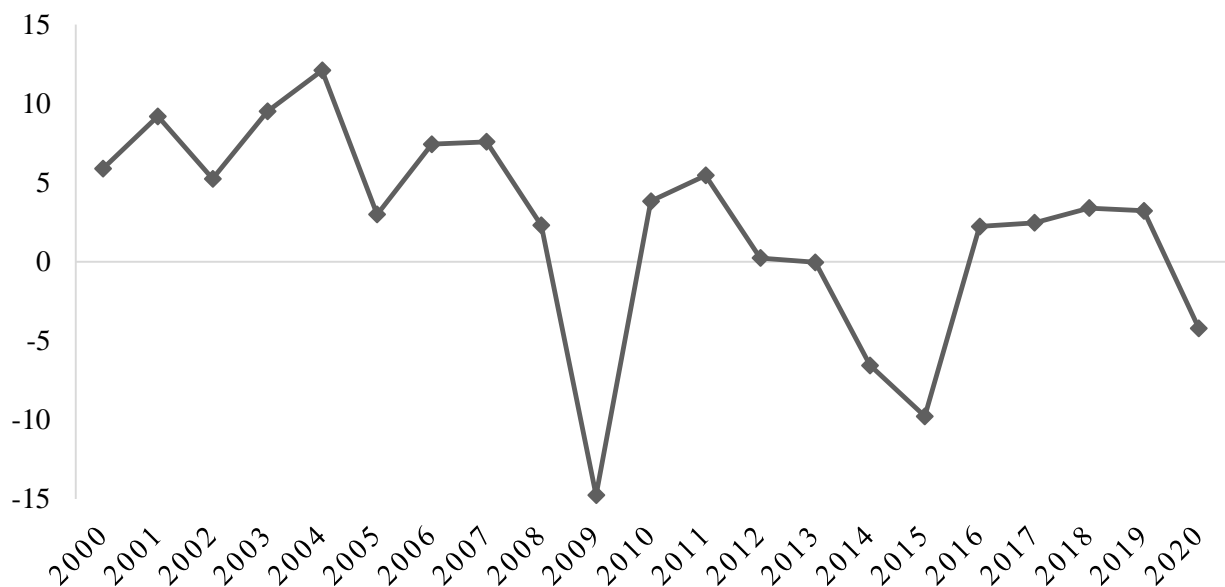

Рисунок 2.10 – Темпи зростання ВВП у 2000-2019 рр. в Україні, % за рік
Джерело: побудовано автором на основі даних [20].

В Україні для мобілізації фінансових ресурсів Кабінет Міністрів використовував низку суперечливих інструментів, які дали можливість збільшити доходи бюджету, проте посилили фіскальний тиск на економіку, що призвело до поглиблення спаду. [28, с. 2]

Для збільшення надходжень до бюджету протягом 2008-2010 рр.

неодноразово підвищувались ставки акцизного податку на такі товари як етиловий спирт, алкогольні напої, пиво, вина. З 2010 р. акцизний податок на спирт та алкогольні напої почав збільшуватися щороку за рахунок індексації на рівень інфляції в Україні. У 2009 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України №112 «Про схвалення Стратегії реформування податкової системи» було покладено початок зміщенню акцентів з прямих податків на непрямі – податок на додану вартість мав стати основним джерелом надходжень до державного бюджету. Тобто податкове навантаження збільшувалося для споживачів, але не для підприємств. [28]

Також відбувалося розширення бази оподаткування за рахунок активізації боротьби з мінімізацією оподаткування та посилення роботи зі стягнення нарахованої, але не сплаченої частини податкових зобов'язань. Окрім того, уряд проводив досить активну політику з метою перекривання схем, які дозволяли бізнесу звужувати базу оподаткування та зменшувати розмір нарахованих податків. Одночасно з цим відбувалося вилучення до бюджету частини фінансових ресурсів підприємств шляхом затримки з відшкодуванням ПДВ та авансових стягнень податків, передусім податку на прибуток. Однак зростання авансових переплат за ключовими податками, різке збільшення обсягу невідшкодованого ПДВ, намагання уряду максимально обмежити право на податковий кредит є інструментами вилучення з підприємств коштів. Така податкова політика дозволила профінансувати соціальні статті бюджету, проте стала чинником охолодження ділової активності корпоративного сектору. Таким чином, українська податкова система не лише втратила динамізм якісного розвитку, а й продукувала ризики для макроекономічної стабільності. [29]

Тобто аналіз інструментів фіскального стимулювання під час кризи 2008-2009 рр. показує, що більшості країн була властивою підтримка бізнесу та населення в коротко- та середньостроковій перспективах, тоді як в Україні заходи уряду були більше спрямовані на досягнення кількісних показників виконання бюджету, ніж на ефективність здійснених заходів.

У дослідженні А. Вдовиченко (2018) було оцінено фіскальну політику

України шляхом розрахунку фіскального імпульсу – показника зміни бюджетного дефіциту, скоригованого на автоматичний вплив різних економічних процесів. Фіскальний імпульс є показником, що зазначає характер дискреційної фіскальної політики уряду, яка може бути спрямована на стимулювання економіки (м'яка фіскальна політика) або її стримування (жорстка фіскальна політика). За результатами дослідження у період 2006-2008 рр. фіскальна політика ставала все м'якішою до епізоду фінансово-економічної кризи, яка змусила уряд переключитися в 2009 р. в режим жорсткої фіскальної політики. Так, у відповідь на кризу 2008-2009 рр. уряду довелося дещо скоротити бюджетний дефіцит, однак фіскальна політика була близькою до нейтрального стану і стала м'якою у 2010 р. Це пояснюється пакетом податкових пільг, які запровадив уряд для підтримки економіки у відповідь на кризу (зокрема активізація спеціального режиму оподаткування ПДВ виробників сільськогосподарської продукції), та президентськими виборами у 2010 р. [30]

Отже, фіскальна політика відіграла важливу роль у подоланні негативних наслідків Великої рецесії. Криза 2008-2009 рр. показала, що антициклічна фіскальна політика є ефективним інструментом сприяння відновленню попиту і, як наслідок, зростанню ВВП. Так, наприклад, країни Європейського Союзу продемонстрували здатність швидко та координовано проводити фіскальне стимулювання під час рецесії, хоч деякі дослідження стверджують, що розмір фіскальних стимулів був недостатнім. Серед різних груп країн можна простежити схожі тенденції у застосуванні різних фіскальних стимулів і те, як фіскальний простір впливав на можливість використовувати фіскальні стимули під час кризи, що у свою чергу допомагає проаналізувати готовність країн до нових рецесій та їх наслідків.

2.3. Фіскальні стимули економічного розвитку у світі за умов пандемії Covid-19

На зміну експансійній фіскальній політиці, що проводилася більшістю країн

протягом 2008-2009 рр. і характеризувалася фіскальним стимулюванням за рахунок збільшення державних витрат або зменшенням податкового навантаження, прийшла фіскальна консолідація, яка характеризувалася заходами спрямованими на збалансування фіскальної сфери (зменшення боргу та фіскального дефіциту) в основному шляхом зменшення державних витрат. Періодом фіскальної консолідації можна вважати 2010-2019 рр.

Фіскальна консолідація зводиться до реформування фіскальної сфери, спрямованої на підвищення стійкості державних фінансів. До напрямів її здійснення належать обмеження дефіциту сектору загального державного управління, а також зменшення обсягів державного боргу. [31, с. 44]

Фіскальна консолідація передбачає скорочення державних витрат, що у свою чергу створює негативний вплив на економіку зменшуючи доходи суб'єктів господарювання і, як наслідок, попит з їхньої сторони з подальшим скороченням обсягів виробництва у країні, що у свою чергу може знівелювати ефекти інструментів відновлення попиту протягом кризи 2008-2009 рр. Навіть дослідження, проведені в МВФ, визнають, що фіскальна консолідація негативно впливає як на короткочасне, так і на довгострокове безробіття, попит та зростання ВВП. [32]

Основними заходами фіскальної консолідації є зменшення або скасування субсидій, скорочення фонду оплати праці, пенсійні реформи, трудові реформи, реформи охорони здоров'я, збільшення податків на споживання (податки з продажу та ПДВ), приватизація державних активів та послуг. [32, с. 11]

Закінченням періоду фіскальної консолідації після кризи 2008-2009 рр. можна вважати 2020 р., коли світова економіка зазнала значних втрат спричинених пандемією Covid-19. У 2020 р. світ увійшов у нову рецесію, яка є значно глибшою та загрозливішою ніж Велика рецесія 2008-2009 рр. Побачити це можна порівнявши графіки нижче, де відображене падіння світового ВВП протягом двох періодів – з 4-го кварталу 2007 р. до 4-го кварталу 2009 р. (рис. 2.11) та з 3-го кварталу 2019 р. до 4-го кварталу 2020 р. (рис. 2.12).

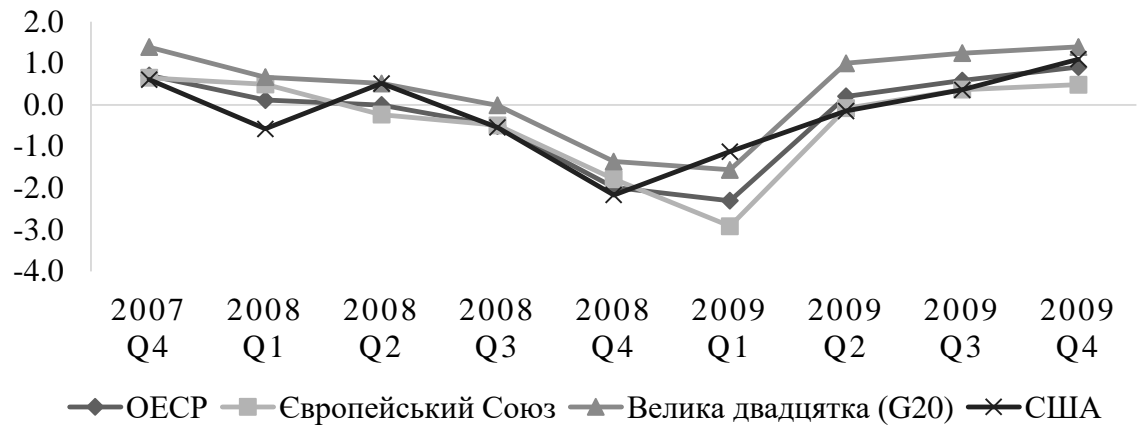

Рисунок 2.11 – Щоквартальне зростання ВВП протягом 2007-2009 рр., % до попереднього кварталу

Джерело: побудовано автором на основі даних [33].

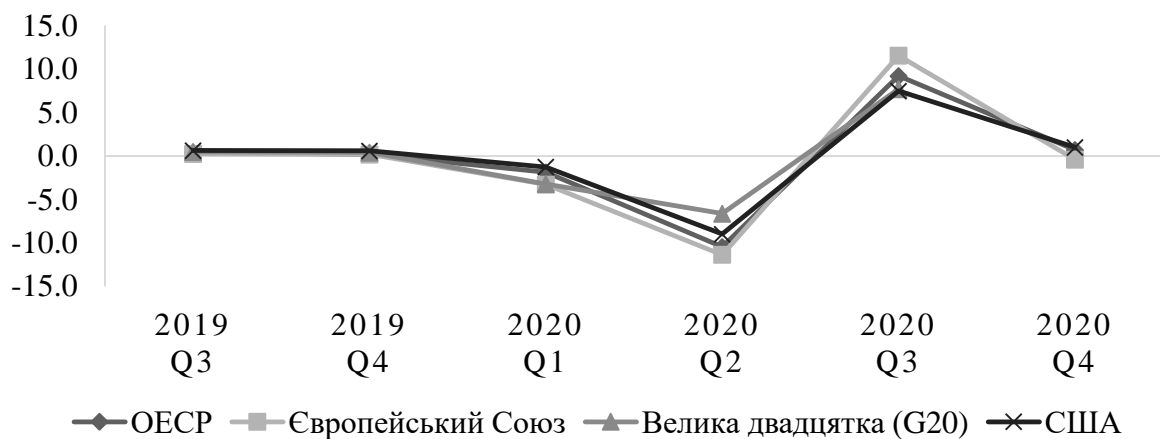

Рисунок 2.12 – Щоквартальне зростання ВВП протягом 2019-2020 рр., % до попереднього кварталу

Джерело: побудовано автором на основі даних [33].

Бачимо, що під час кризи 2008-2009 р. максимальне падіння ВВП становило близько 3% у першому кварталі 2009 р. (порівняно з попереднім кварталом). У той же час у 2020 р. максимальне падіння ВВП відбулося у другому кварталі – у середньому близько 10% (ОЕСР – 10,46%, Європейський Союз – 11,36%, Велика двадцятка – 6,62%, США – 8,99%). Після такого сильного падіння ВВП різко виріс у третьому кварталі (у середньому на 9% порівняно з другим кварталом) внаслідок пом'якшення обмежувальних заходів, відновлення бізнес-активності та збільшення споживання домогосподарствами. Однак у четвертому кварталі темпи зростання

знову сповільнилися (зростання збільшилось у середньому на 0,5% порівняно із третім кварталом).

Жорсткі заходи, спрямовані на припинення поширення коронавірусної хвороби, які почали впроваджуватися більшістю країн світу у березні 2020 р., спричинили різке падіння виробництва, попиту та споживання, збільшення рівня безробіття, загострення проблем ліквідності на підприємстві, зменшення розміру інвестицій, зростання дефіциту державних бюджетів та найбільше в історії збільшення розміру світового боргу.

Доступ до фінансових ресурсів серед різних груп країн є різним, однак майже всі стикнулися із необхідністю залучення додаткового фінансування. Міжнародне співтовариство при цьому відіграє важливу роль, яка полягає у допомозі найбіднішим країнам шляхом пільгового фінансування, надання грантів і т.д. Так, розмір кредитної спроможності МВФ оцінюється в 1 трлн дол, чверть яких уже спрямована на допомогу країнам.

Фіскальні заходи були необхідними та дорогими одночасно і на фоні падіння виробництва спричинили значне зростання державного боргу серед різних груп країн. Так, світовий державний борг за підсумками 2020 р. становив майже 98% від світового ВВП (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 Державний борг країн у 2012-2021 рр., % від ВВП

Група країн	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*
Світ	79.6	78.3	78.6	79.7	82.7	81.4	81.7	83.0	97.6	99.5
Розвинені економіки	106.8	105.3	104.8	104.2	106.8	104.5	104.0	105.3	122.7	124.9
США	103.3	104.9	104.5	104.6	106.6	105.7	106.9	108.7	128.7	132.5
Єврозона	90.7	92.6	92.8	90.9	90.0	87.6	85.7	84.0	98.1	99.0
Японія	228.7	232.2	235.8	231.3	236.4	234.5	236.6	238.0	258.7	258.7
Велика Британія	83.2	84.2	86.2	86.9	86.8	86.2	85.7	85.4	103.3	110.8
Канада	85.4	86.1	85.6	91.2	91.7	90.5	89.7	88.6	115.7	116.4
Країни, що розвиваються та країни з середнім доходом	37.0	38.2	40.3	43.7	46.5	48.1	50.1	52.6	63.3	65.3
Азія	39.6	41.3	43.4	44.9	47.1	49.0	50.6	53.8	65.8	69.4
Європа	25.3	26.2	28.2	30.5	31.4	29.6	29.3	29.0	38.4	38.5
Латинська Америка	47.1	47.8	50.1	53.9	57.4	62.3	69.7	70.8	78.4	75.4
Близький Схід, Північна Африка та Пакистан	23.3	23.6	23.4	33.2	40.4	40.1	40.0	44.7	53.1	53.5
Південна Африка	41.0	44.1	47.0	49.3	51.5	53.0	56.7	62.2	77.7	84.9
Країни з низьким доходом, що розвиваються	29.4	30.9	31.5	35.3	37.9	42.4	42.9	43.3	48.5	48.5
Виробники нафти	30.9	30.9	31.4	37.6	41.4	42.3	44.2	45.6	59.0	59.0

Джерело: складено автором на основі даних [34], [35].

Найбільше зростання дефіциту бюджету та боргу спостерігається у країнах з розвиненою економікою, меншою мірою у країнах, що розвиваються та у країнах з середнім рівнем доходу і найменше – у країнах з низьким рівнем доходу (табл. 2.3 і табл. 2.4). Так, розмір державного боргу у розвинених країнах у 2020 р. зріс на 17,4% у порівнянні із 2019 р. і становив 122,7% ВВП. Країни, що розвиваються та країни з середнім доходом збільшили борг на 10,7% і досягли позначки 63,3% ВВП. Країни з низьким доходом розширили борг до 48,5% від ВВП (зростання на 5,2%). Борг країн-виробників нафти зріс на 13,4% досягнувши 59% ВВП. Таке різке збільшення боргу спричинене падінням цін на нафту на світовому ринку. Однак згідно з поточним прогнозом МВФ частка боргу у ВВП стабілізується в 2021 р. завдяки значному зростанню економічної активності на тлі стабільних та низьких процентних ставок.

Для стабілізації боргу в деяких країнах з низьким рівнем доходу може знадобитися реструктуризація боргу. Офіційний сектор активізував зменшення боргового навантаження шляхом призупинення обслуговування боргів кредиторами G20 та Паризького клубу в рамках Ініціативи про припинення обслуговування боргів, а також за рахунок фінансування міжнародними фінансовими установами (наприклад, з Фонду стримування катастроф та допомоги від МВФ) та фінансування допомоги найбільш біднішим країнам у покритті витрат, пов'язаних з Covid-19. Багато країн із низьким рівнем доходу, що розвиваються, зараз стикаються з борговою катастрофою або мають високий ризик її настання. Тому незважаючи на подальшу необхідність фіскального стимулювання, країни з низьким рівнем розвитку будуть вимушені скорочувати свої видатки вже у 2021 р. [34]

У таблиці 2.4. наведені значення фіскального балансу як частки ВВП. У 2020 р. світовий бюджетний дефіцит збільшився на 7,9% порівняно із 2019 р. і становив 11,8% від світового ВВП. Найбільше зростанням дефіциту відбулося у розвинених країнах (10% за рік) і на кінець 2020 р. становило 13,3%. Країни, що розвиваються та країни з середнім рівнем доходів за рік збільшили фіскальний дефіцит на 5,4% досягнувши значення 10,3% від їх ВВП у 2020 р. Країни з низьким

рівнем доходу, що розвиваються, зазнали найменшого зростання дефіциту (1,7%) і завершили 2020 р. із значенням 5,7% ВВП. Розвинені країни Єврозони та європейські країни, що розвиваються характеризуються найнижчими значеннями фіскального дефіциту серед інших груп країн за підсумками 2020 р. (8,4% і 6,6% відповідно). У той же час найбільші від'ємні значеннями фіскального балансу у 2020 р. належали Канаді (-20% ВВП) та США (-17,5% ВВП). Варто також зазначити, що значне зростання дефіциту (10% ВВП) відбулося у країнах, які є виробниками нафти і за підсумками 2020 р. їх дефіцит становив 10,6% ВВП. Як уже зазначалося раніше у роботі (рис. 2.7) розмір фіскального дефіциту в Україні за рік зріс на 5,8% ВВП і становив 7,8% ВВП за підсумками 2020 р. Однак за прогнозом МВФ фіскальний дефіцит так само як і борг зменшиться уже у 2021 р. Це може відбутися як за рахунок зменшення витрат (через зменшення видатків на заходи пов'язані із протидією пандемії), так і за рахунок збільшення доходів внаслідок активізації економічної діяльності.

Таблиця 2.4 Фіскальний баланс країн у 2012-2021 рр., % від ВВП

Група країн	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*
Світ	-3.8	-2.9	-2.9	-3.3	-3.5	-3.0	-3.1	-3.9	-11.8	-8.5
Розвинені економіки	-5.5	-3.7	-3.1	-2.6	-2.7	-2.4	-2.7	-3.3	-13.3	-8.8
США	-8.0	-4.6	-4.1	-3.6	-4.4	-4.6	-5.8	-6.3	-17.5	-11.8
Єврозона	-3.7	-3.0	-2.5	-2.0	-1.5	-1.0	-0.5	-0.6	-8.4	-5.9
Японія	-8.6	-7.9	-5.6	-3.8	-3.7	-3.1	-2.5	-3.3	-13.8	-8.6
Велика Британія	-7.6	-5.5	-5.6	-4.6	-3.3	-2.5	-2.3	-2.2	-14.5	-10.6
Канада	-2.5	-1.5	0.2	-0.1	-0.5	-0.1	-0.4	-0.3	-20.0	-7.8
Країни, що розвиваються та країни з середнім доходом	-0.9	-1.5	-2.4	-4.3	-4.8	-4.2	-3.8	-4.9	-10.3	-8.6
Азія	-1.6	-1.8	-1.9	-3.3	-3.9	-4.0	-4.5	-6.1	-11.1	-10.3
Європа	-0.7	-1.5	-1.4	-2.7	-2.9	-1.8	0.4	-0.7	-6.6	-4.4
Латинська Америка	-2.9	-3.2	-5.0	-6.8	-6.2	-5.5	-5.2	-4.1	-9.8	-4.9
Близький Схід, Північна Африка та Пакистан	5.6	3.9	-1.4	-7.4	-9.6	-5.7	-2.9	-3.9	-9.5	-6.8
Південна Африка	-4.4	-4.3	-4.3	-4.8	-4.1	-4.4	-4.1	-6.3	-14.2	-12.2
Країни з низьким доходом, що розвиваються	-2.0	-3.3	-3.1	-3.7	-3.7	-3.6	-3.4	-4.0	-5.7	-5.0
Виробники нафти	2.8	1.4	-0.4	-4.1	-5.3	-2.9	0.1	-0.6	-10.6	-5.5

Джерело: складено автором на основі даних [34], [35].

Відповідно до даних МВФ у розвинутих економіках вищий дефіцит відображає приблизно рівне збільшення витрат та зменшення доходів, тоді як у країнах, що розвиваються та у країнах з середнім рівнем доходу, а також країнах з низьким рівнем доходу, зростання дефіциту в основному зумовлене зменшенням доходів, спричиненим зменшенням активності у господарській діяльності. [35]

За даними МВФ розмір фіскальних заходів у всьому світі на початку вересня 2020 р. становив 11,7 трлн дол (близько 12% світового ВВП). За підсумками 2020 р. фіскальні витрати зросли майже до 14 трлн дол, частина яких була додатковими витратами або недоотриманими доходами за рахунок зменшення оподаткування (7,8 трлн дол), а частина була спрямована на підтримку ліквідності шляхом вливання капіталу в економіку, здійснення позик та надання гарантій (6 трлн дол). При цьому із 14 трлн дол фіскальних стимулів 11,8 трлн дол були здійснені розвиненими країнами. Розмір фіскального стимулювання був значно вищим ніж під час світової кризи 2008-2009 рр.

На рис. 2.13 бачимо, що розмір та структура фіскальних заходів різняться серед різних груп країн. Так, фіскальне стимулювання є найбільшим у розвинених країнах – 12,7% ВВП спрямовано на додаткові витрати та недоотримані доходи і 11,3% ВВП витрачено на вливання капіталу, позики та гарантії. У країнах, що розвиваються, та країнах із середнім доходом фіскальне стимулювання було значно меншим – 3,6% за рахунок додаткових витрат та недоотриманих доходів і 2,5% – вливання капіталу, позики та гарантії. Найменш значним фіскальне стимулювання було у країнах з низьким рівнем доходу, що розвиваються – 1,6% спрямовано на додаткові витрати та недоотримані доходи та 0,2% – на вливання капіталу, позики та гарантії. Така закономірність є відображенням величини фіскального простору кожної групи країн. В Україні у 2020 р. 4,8 млрд дол (3,4% українського ВВП) були спрямовані на додаткові витрати та недоотримані доходи.

Рисунок 2.13 – Фіскальне стимулювання економіки за підсумками 2020 р., % від ВВП

Джерело: побудовано автором на основі даних [35].

Багато розвинених економік оголосили про додаткові фіскальні стимули протягом літа 2020 р. Деякі заходи передбачали підтримку інновацій (Франція), навчання (Австралія, Франція) та екологічного зростання (Франція, Німеччина, Італія, Японія, Корея, Великобританія) або розвиток цифрової інфраструктури (Німеччина, Корея, Японія). Фіскальні заходи Німеччини також включали зниження ставки податку на додану вартість на 6 місяців та тимчасову додаткову допомогу на дітей. [34]

Вплив пандемії на економіки, що розвиваються є більш негативним ніж на розвинені через слабші системи охорони здоров'я, значні втрати у торгівлі та туризмі, зменшення грошових переказів та жорсткі фінансові умови на тлі зростаючого боргу.

Фінансування країн, що розвиваються та країн з середнім доходом для здійснення фіскального стимулювання надходить із різних джерел, включаючи міжнародні запозичення, придбання державного боргу центральними банками або збільшення податків. Випуск єврооблігацій на ринках, що розвиваються, зріс до

140 млрд дол у першій половині 2020 р. порівняно з 95 млрд дол у 2019 р. Деякі країни також використовували позабюджетні фонди або суверенні фонди багатства (Чилі, Індія, Росія), підвищували акцизи на пальне (Індія), ввели цифровий податок на іноземні фірми (Індонезія) або збільшили ставку ПДВ (Саудівська Аравія). [34]

На початку квітня 2020 р. Європейський Парламент схвалив пропозицію щодо інвестицій у розмірі 32 млрд євро для подолання економічних наслідків пандемії. Ця порівняно невелика сума (0,2% ВВП ЄС у 2019 р.) характеризує початкову відповідь Європейського Союзу як дещо несміливу. Однак 9 квітня на засіданні Єврогрупи було запропоновано додаткові заходи для подолання кризи, які становили 540 млрд євро (або близько 4,5% ВВП Єврозони). Із них 100 млрд євро були спрямовані на фінансування Програми підтримки зменшення ризику безробіття в надзвичайних ситуаціях (SURE), яка передбачає надання позик Європейським Союзом державам-членам на вигідних умовах. Ці позики призначені для реагування на збільшення безробіття та використання короткочасних заходів та пов'язаних із цим соціальних трансфертів. Також квітнєве засідання Єврогрупи посилює роль Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) шляхом створення загальноєвропейського механізму гарантування позик у загальному розмірі 200 млрд євро, зокрема для малих та середніх підприємств, адже колапс попиту призвів до збільшення попиту на ліквідність, який не можуть задовольнити банки, які самі знаходяться під тиском. Підтримка цих підприємств, а отже і виробничого потенціалу, є надзвичайно важливою для відновлення економіки та потенційного виробництва в середньостроковій перспективі. [36]

Фіскальне стимулювання серед різних країн різниться за розміром та структурою, але в загальному підтримка домогосподарств та фірм включала та включає такі заходи, як:

- збільшення видатків на охорону здоров'я;
- соціальні трансферти;
- субсидії на виплату заробітних плат;
- розширення виплат по безробіттю,
- позики та гарантії, вливання капіталу;

- зменшення або відстрочення податків та внесків на соціальне страхування;
- мораторії на деякі види зобов'язань (орендна плата, комунальні платежі, виплати боргів);
- використання схем скороченого робочого дня;
- додаткові відпустки у зв'язку з хворобою та для догляду за дитиною.

Розглянемо основні інструменти фіскального стимулювання, які були використані країнами та їх ефективність. Важливим інструментом стабілізації економічної ситуації стало збільшення видатків на охорону здоров'я. Збільшення витрат на цю сферу сприяє не тільки зменшенню негативних наслідків пандемії у поточному періоді, а й дозволить зменшити їх у майбутньому.

Одним із заходів фіскальної політики є грошові перекази населенню. Вони виявилися більш ефективними у захисті бідних верств населення та мали сильніший вплив на загальне споживання, коли вони були таргетованими, тобто якщо спрямовувалися на тих, хто цього найбільше потребує і з високою ймовірністю витратить їх (наприклад, безробітні). Так, у США «стимулюючі чеки» отримали не тільки ті, хто цього найбільше потребує, а й домогосподарства з досить високим рівнем доходу. У результаті такі домогосподарства витрачали на споживання менше, ніж домогосподарства з меншими доходами, що зробило цей фіскальний інструмент менш ефективним. Також грошові трансферти були більш ефективним інструментом ніж виплати по безробіттю у країнах з високою часткою тіньової економіки через те, що значна частка людей не є офіційно працевлаштованою і, як результат, не має доступу до допомоги по безробіттю від держави.

Деякі країни (Індія, Того, Туреччина) швидко, прозоро та безпечно розширили грошові виплати, використовуючи системи ідентифікації громадян, пов'язані з соціально-економічними базами даних та платформами цифрових платежів. [34]

За оцінками ОЕСР соціальні трансферти допомогли компенсувати деяке зменшення доходу домогосподарств на ринку, що призвело до набагато меншого падіння наявного доходу або навіть збільшення у декількох випадках. При цьому

дохід домогосподарств від соціальних трансфертів у 2020 р. приблизно на 30% більший ніж у 2009 р. [37]

Ще одним інструментом фіскального стимулювання стали субсидії на заробітну плату. Основні показники безробіття зростали менше в економіках, які спрямовували більшу підтримку ринку праці за рахунок субсидій на заробітну плату (Австралія, Великобританія), а не допомоги по безробіттю (Канада, США). Однак може виявитися, що субсидії на заробітну плату лише відклали на майбутнє, а не запобігли більшій масовій втраті робочих місць, оскільки з часом ці субсидії будуть скасовані. [34]

Позики та гарантії як інструменти фіскального стимулювання мали на меті забезпечити ліквідність підприємств, які не мають грошових коштів, але поки що багато країн повідомляють про низький рівень їх використання (наприклад, Німеччина, Італія, Великобританія). [34]

Вливання капіталу часто було необхідним для запобігання банкрутству стратегічних фірм, що постраждали (таких як національні авіакомпанії). У деяких випадках (Нова Зеландія, Сінгапур) уряди надавали позики національним авіакомпаніям з можливістю конвертувати облігації в пайовий капітал, що гарантує, що ризики та вигоди краще розподілені між державою та акціонерами. [34]

Податкові заходи у відповідь на пандемію в основному полягали у продовженні строків та відстрочках виплат, що допомагає підтримувати ліквідність домогосподарств та фірм. Прискорене відшкодування ПДВ (Франція, Індонезія) та прискорені відрахування амортизації (Австралія) зменшили потреби бізнесу в грошових потоках. Зменшені внески на соціальне страхування (Аргентина, Китай, Франція, Корея) захистили найбільш вразливі та постраждалі домогосподарства та фірми. Тим не менш, підтримка фірм та населення на основі зміни оподаткування може бути менш ефективною у деяких країнах, що розвиваються через обмежене охоплення неформальних секторів. [34]

Заходи пов'язані із накладанням мораторіїв на виплати іпотечних кредитів (США), комунальних послуг (Аргентина, Колумбія, Японія), орендної плати

(Китай) або позик (Аргентина, Туреччина) надали короткострокову допомогу домогосподарствам та підприємствам, у тому числі у неформальному секторі. [34]

Пандемія Covid-19 продовжує завдавати значних негативних наслідків економіці та суспільству. Поява вакцини та початок її використання покращують перспективи виходу світу із кризи, але короткострокові перспективи залишаються невизначеними.

За оцінкою ОЕСР за умови стриманих спалахів вірусу і того, що вакцина стане широкодоступною до кінця 2021 р. поступове, але нерівномірне відновлення у світовій економіці має відбутися протягом наступних двох років. При цьому до кінця 2021 р. світовий ВВП буде на докризовому рівні, чому сприятиме сильне пожвавлення в Китаї, але результати діяльності помітно відрізнятимуться в основних економіках (табл. 2.5.) Прогнозується, що у 2022 р. обсяг виробництва залишиться приблизно на 5% нижче очікуваних докризових очікувань у багатьох країнах. [37]

Таблиця 2.5 Зростання реального ВВП, % за рік

Група країн	Середній показник протягом 2013-2019	2019	2020	2021	2022
Світ	3.3	2.7	-4.2	4.2	3.7
Велика двадцятка (G20)	3.5	2.9	-3.8	4.7	3.7
Члени ОЕСР	2.2	1.6	-5.5	3.3	3.2
США	2.5	2.2	-3.7	3.2	3.5
Європейський Союз	1.8	1.3	-7.5	3.6	3.3
Японія	0.9	0.7	-5.3	2.3	1.5
Країни, що не входять до ОЕСР	4.3	3.6	-3	5.1	4.2
Китай	6.8	6.1	1.8	8	4.9
Індія	6.8	4.2	-9.9	7.9	4.8
Бразилія	-0.5	1.1	-6	2.6	2.2

Джерело: [37].

За прогнозом ОЕСР у розвинутих економіках приватне споживання зростатиме на 3,5% річних у 2021-2022 рр. після скорочення більш ніж на 6% у 2020р. При цьому показники заощаджень домогосподарств залишатимуться вище допандемічного рівня протягом відповідного періоду. [37]

Оцінюється, що державне споживання додало в середньому близько 0,4% до реального зростання ВВП у 2020 р. і більше 1% в деяких країнах ОЕСР. Середній

внесок більш ніж удвічі більший ніж під час світової фінансової кризи. [37]

Отже, падіння економіки спричинене пандемією Covid-19 за підсумками 2020 р. було значно сильнішим ніж протягом Великої рецесії протягом 2008-2009 рр. Обмежувальні заходи спричинили падіння доходів та попиту населення, зниження прибутків підприємств, зростання рівня безробіття. У таких умовах різкого погіршення економічної ситуації швидкі, скоординовані та значні по обсягу заходи фінансової політики у різних країнах допомогли домогосподарствам підтримувати попит на вищому рівні, ніж він міг би бути, а підприємствам зменшити потребу у коштах на виплату заробітних плат, податків та в загальному на ведення їх діяльності. Розмір та ефективність фінансових стимулів різняться серед різних країн через різний розмір фінансового простору, рівень розвитку економіки, доступ до грошових потоків міжнародних фінансів. Ті країни, які мають ширший доступ до міжнародних фінансів, отримали у розпорядження більше коштів для подолання негативних наслідків пандемії і, як наслідок, збільшили свої боргові зобов'язання більше в порівнянні з тими країнами, що мають обмежений доступ до міжнародних фінансів. За підсумками 2020 р. світовий рівень заборгованості досягнув свого рекордного значення – 98% від світового ВВП.

РОЗДІЛ 3 РОЛЬ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ

3.1. Заходи фінансового стимулювання в Україні у 2020-2021 рр.

Пандемія Covid-19 спричинила зміни у державному бюджеті України, а також поведінці економічних суб'єктів. Так, внаслідок коронакризи спостерігається зменшення надходжень із одночасним зростанням витрат із бюджету. Негативний вплив на бюджет підсилюється необхідністю здійснення виплат за зовнішніми зобов'язаннями (у 2020 р. вони були піковими). Вплив пандемії на підприємства втілюється у зниженні їх доходів (через запровадження карантинів та падіння попиту) та збільшенні витрат (пов'язаних із проведенням протиепідеміологічних заходів, віддаленою роботою працівників), зменшенні рівня продуктивності праці та виникненні необхідності додаткового фінансування. Домогосподарствам також є властивими падіння доходів (через звільнення, скорочення годин праці, неможливість працювати під час карантинів) та зростання витрат (на лікування, транспорт). Так, на рис. 3.1 відображена динаміка рівня безробіття в Україні протягом 2019-2020 рр.

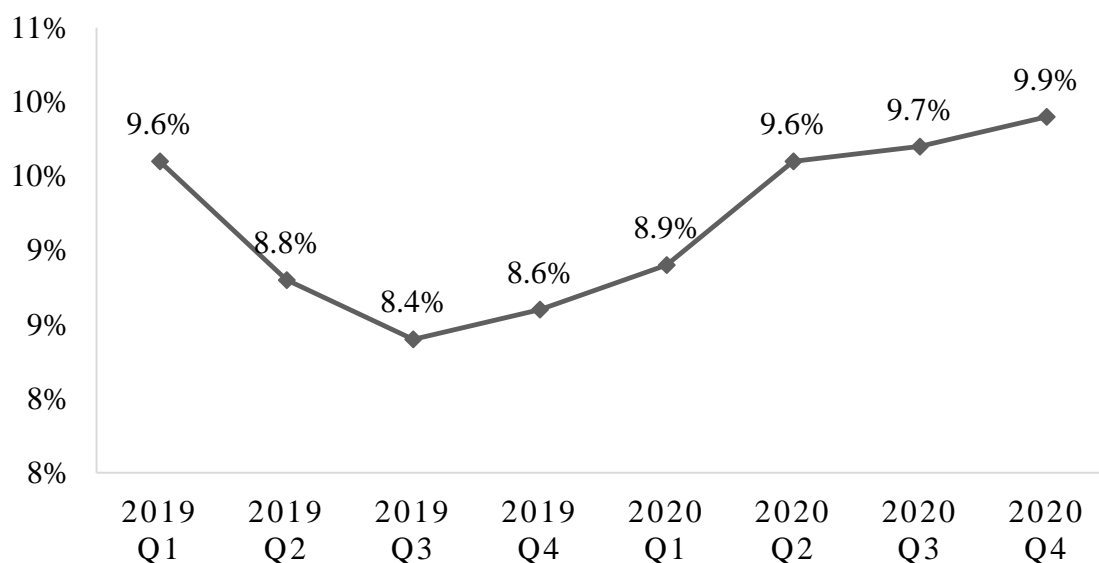

Рисунок 3.1 – Рівень безробіття в Україні протягом 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [38].

Бачимо, що зростання безробіття у 2020 р. було не надто різким, що не відображає реальну ситуацію в економіці. Це пояснюється значною часткою неформально зайнятих працівників в Україні (близько 30%). Саме тіньова економіка є однією із причин недостатньої ефективності допомоги, яку надає держава безробітним. Адже ті, хто працюють неофіційно, не мають можливості отримати грошові виплати на які вони могли б розраховувати у випадку офіційного працевлаштування.

Державна фінансова допомога під час пандемії Covid-19 є спрямованою на підтримку безробітних, пенсіонерів та тих хто втрачає можливість працювати протягом карантину; медичних працівників; медичних закладів; підприємств. Тому далі розглянемо які саме заходи проводить Уряд з метою підтримки населення та підприємств.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» 13 квітня 2020 р. у складі Державного бюджету України було створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. [39] Кошти Фонду спрямовуються на підтримку медичної галузі, пенсіонерів та безробітних, забезпечення правопорядку, підтримку сфер культури, туризму, а також на будівництво та ремонт доріг. До Фонду були направлені кошти, що були вивільнені внаслідок перегляду інших видатків та проектів регіонального розвитку. Так, за даними Державної аудиторської служби України станом на 15.02.2021 р. з Фонду боротьби було виділено 80 913,8 млн грн, 84,8% з яких було використано.

Для підтримки підприємств були внесені наступні зміни до оподаткування:

- обмеження застосування більшості штрафів за порушення податкового законодавства;
- дозвіл фізичним особам-підприємцям тимчасово не заповнювати книги обліку доходів;
- збільшення лімітів річного доходу для ФОП 1, 2 та 3 груп; [40]

- акцизний податок справляється за ставкою 0 грн за 1 літр 100-відсоткового спирту із спирту етилового, який використовується для виробництва дезінфекційних засобів (до 31 травня 2020 р.);
- звільнення від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України товарів, необхідних для подолання коронавірусної хвороби. [41]

Також для підтримки бізнесу була запроваджена державна кредитна програма «Доступні кредити 5-7-9%» метою якої є спрощення доступу мікро та малого бізнесу до банківського кредитування. У рамках програми діють три відсоткові ставки (залежно від дати заснування бізнесу та його розміру): 5% річних – якщо виручка до 25 млн грн і якщо створюються мінімум 2 робочих місця протягом першого кварталу; 7% річних – для бізнесу з виручкою до 25 млн грн; 9% річних – для бізнесу з виручкою до 50 млн грн. [42] Окрім цього ПриватБанк запровадив «кредитні канікули» для клієнтів малого та середнього бізнесу і підприємців з 1 березня до кінця травня 2020 р. [43]

Для підтримки населення основними заходами фіскального стимулювання стали:

1) Запровадження часткового безробіття.

- Допомога по частковому безробіттю надається територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності через проведення заходів щодо запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (Covid-19), передбачених карантинном, встановленим Кабінетом Міністрів України, за зверненням роботодавця для її виплати працівникам. Трудові відносини у такому випадку не припиняються. При цьому допомога по частковому безробіттю надається тільки роботодавцям із числа суб'єктів малого та середнього підприємництва. Також допомога по частковому

безробіттю не надається у разі наявності у роботодавця заборгованості з виплати заробітної плати та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яка виникла протягом п'яти років, що передують року зупинення діяльності. [41]

- Право на допомогу по частковому безробіттю мають застраховані працівники, які перебувають у трудових відносинах з роботодавцем, що звернувся за отриманням допомоги по частковому безробіттю, за яких такий роботодавець протягом останніх шести місяців, що передують місяцю, в якому почалося скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу, сплатив єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та рівень скорочення тривалості робочого часу яких становить 50 і більше відсотків на місяць. [44]
- Тобто виплати з боку держави здійснюються зі збереженням робочих місць за працівниками. Однак важливим є те, що отримати таку допомогу можуть тільки зайняті саме у виробництві, у той час як сфера послуг та торгівля залишаються за межею дії допомоги. Розмір допомоги не може перевищувати розмір однієї мінімальної заробітної плати (4 723 грн), проте може бути меншим її розміру. Виплати здійснюються тільки в період карантину, строки якого визначає Кабінет Міністрів України.

Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Ігор Петрашко заявив, що завдяки запровадженій програмі часткового безробіття за підсумками 2020 р. було врятовано понад 400 000 робочих місць. [45]

2) Допомога по безробіттю:

- Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2020 р. «Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття» 2 803 млрд грн було спрямовано на виплати допомоги по частковому безробіттю та 1 277 млрд грн – для виплат допомоги по безробіттю; [46]

- Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. «Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття для здійснення виплат допомоги по безробіттю та допомоги по частковому безробіттю на період карантину» 0,08 млрд грн було спрямовано на виплати допомоги по частковому безробіттю та 1 199 млрд грн – для виплат допомоги по безробіттю. [47]

3) Фінансова підтримка пенсіонерів:

- Щомісячна виплата в розмірі до 500 грн пенсіонерам старше 80 років і розмір пенсії яких не перевищує 9 205 грн;
- Проведена індексація пенсій на 11% у травні 2020 р. [40]

4) Субсидії:

- Уряд запровадив додаткову компенсацію витрат на оплату комунальних послуг одержувачам житлових субсидій на період карантину, яка в середньому становить 300 грн для кожної родини;
- Збільшено на 50% соціальні нормативи користування електричною енергією, холодною та гарячою водою, водовідведенням та природним газом для приготування їжі і підігріву води, на які розраховано субсидію. [40]

Також у квітні 2020р. президент України підписав Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (Covid-19)». Основними заходами підтримки населення відповідно до Закону є [41]:

- Доплати до заробітної плати медичним та іншим працівникам, які безпосередньо зайняті на роботах з ліквідації захворювання серед людей на коронавірусну хворобу (Covid-19), у розмірі до 300% заробітної плати.
- Доплати до заробітної плати у розмірі до 100% заробітної плати працівникам сфери соціального захисту населення, які безпосередньо

надають соціальні послуги за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг.

- Встановлення граничних цін для оптової та роздрібної торгівлі товарами протиепідемічного призначення.

У грудні 2020 р. президент України підписав Закон «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Даний Закон передбачав виплату одноразової матеріальної допомоги найманим працівникам, які втратили частину заробітної плати внаслідок карантинних обмежень. Розмір допомоги становив 8 тис грн. [48]

«Кредитні канікули» ПриватБанк запровадив також і для фізичних осіб. Програма стосувалася позичальників програм кредитування «Авто в розстрочку», «Житло в кредит» та «Кредит під заставу нерухомості». «Кредитні канікули» надавалися банком клієнтам, що стикнулися з фінансовими труднощами (звільнення, відпустка за свій рахунок тощо) через обмеження, пов'язані з карантином. Такі клієнти мали право на перенесення строків усіх чергових платежів до 31 липня 2020 р. [43]

Отже, на основі проаналізованих фіскальних заходів під час рецесії 2020-2021 рр. в Україні ми можемо визначити наскільки є схожими чи відрізняються використані інструменти від світової практики (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 Порівняння заходів фіскального стимулювання в Україні та світі протягом 2020-2021 рр.

Заходи фіскального стимулювання у світі	Втілення в Україні
Збільшення видатків на охорону здоров'я	Створення Фонду боротьби з Covid-19, частина коштів якого спрямовується до Міністерства охорони здоров'я України
Соціальні трансферти	<ul style="list-style-type: none"> • Щомісячні виплати пенсіонерам • Додаткова компенсація витрат на оплату комунальних послуг • Виплата одноразової матеріальної допомоги найманим працівникам, які втратили частину заробітної плати внаслідок карантинних обмежень
Субсидії на виплату заробітних плат	<ul style="list-style-type: none"> • Допомога по частковому безробіттю зайнятим у сфері виробництва (для малого та середнього бізнесу) • Доплати до заробітної плати медичним працівникам
Розширення виплат по безробіттю	Виділення додаткових коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття
Позики та гарантії, вливання капіталу	Державна кредитна програма «Доступні кредити 5-7-9%» для підтримки бізнесу
Зменшення або відстрочення податків та внесків на соціальне страхування	<ul style="list-style-type: none"> • Звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України товарів, необхідних для подолання коронавірусної хвороби • Справляння акцизного податку за ставкою 0 грн за 1 літр 100-відсоткового спирту із спирту етилового, який використовується для виробництва дезінфекційних засобів
Мораторії на деякі види зобов'язань (орендна плата, комунальні платежі, виплати боргів)	<ul style="list-style-type: none"> • «Кредитні канікули» для малого та середнього бізнесу і фізичних осіб • Обмеження застосування більшості штрафів за порушення податкового законодавства
Використання схем скороченого робочого дня	Скорочення для деяких сфер передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності через проведення заходів щодо запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби
Додаткові відпустки у зв'язку з хворобою та для догляду за дитиною	Відпустка без збереження заробітної плати за бажанням працівника для догляду за дитиною віком до 14 років на період оголошення карантину

Джерело: складено автором.

3.2. Економіко-математичне моделювання впливу інструментів фінансової політики на ВВП в Україні

Аналіз дій Уряду України для фінансової підтримки суб'єктів економіки свідчить про пом'якшення фінансової політики, яке означає збільшення видатків. У свою чергу це призводить до зростання дефіциту державного бюджету. Збільшенню дефіциту сприяє також зменшення податкових надходжень у зв'язку з падінням прибутків підприємств та запровадженням змін до оподаткування, які мають на меті послаблення податкового навантаження на бізнес. Однак зростання дефіциту державного бюджету є загрозою для економічної стабільності у поточному і майбутньому періодах. У залежності від того наскільки ефективними є державні витрати або наскільки доцільним є зменшення чи збільшення податкового навантаження в заданих економічних умовах, збільшення або зменшення витрат та доходів державного бюджету може спричиняти зростання або спад ВВП. Тому з ціллю дослідження напрямку впливу дохідних та витратних інструментів фінансової політики в Україні було побудовано VAR-модель.

Як дохідний інструмент фінансової політики у модель включено розмір податкових надходжень до державного бюджету (у фактичних цінах) виражений у відсотках від ВВП. Змінною, що відображає витратний інструмент фінансової політики є кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління (у фактичних цінах) виражений у відсотках від ВВП. Як основний об'єкт дослідження до моделі був включений ВВП (у постійних цінах 2016 р.). Значення ВВП були прологарифмовано і очищено від тренду шляхом застосування фільтру Ходріка-Прескота в програмному забезпеченні EViews 6.

Отже, для побудови VAR-моделі була використана квартальна інформація протягом 2010-2020 рр. наступних показників:

- податкові надходження до державного бюджету (TAX_REW, % до ВВП);
- кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління (EXPEND, % до ВВП);
- ВВП (GDP, прологарифмовані та очищені від тренду значення).

Перш ніж будувати модель, перевіримо часові ряди відібраних показників на стаціонарність за допомогою тесту Дікі-Фуллера. Результати виконання даного тесту наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2 Результати тесту Дікі-Фуллера

Method	Statistic	Prob.**
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.32694	0.6281

** Probabilities are computed assuming asymptotic normality

Intermediate ADF test results

Series	t-Stat	Prob.	E(t)	E(Var)	Lag	Max Lag	Obs
GDP	-4.8968	0.0003	-1.291	1.061	9	9	34
TAX_REW	0.4610	0.9831	-1.425	0.892	4	9	39
EXPEND	0.9964	0.9956	-1.291	1.061	9	9	34
Average	-1.1464		-1.336	1.005			

Джерело: розраховано автором на основі даних [49, 50].

За результатами тесту на стаціонарність, податкові надходження та споживчі витрати є не стаціонарними (p-value для цих змінних становлять більше ніж 0,05), тому потрібно перетворити їх оператором різниць в стаціонарні. Змінні виявилися стаціонарними у других різницях (табл. 3.3). Отже, ряди мають різні порядки інтеграції, тому коінтеграція відсутня.

Таблиця 3.3 Результати тесту Дікі-Фуллера у других різницях

Method	Statistic	Prob.**					
Im, Pesaran and Shin W-stat	-13.1233	0.0000					
** Probabilities are computed assuming asymptotic normality							
Intermediate ADF test results							
Series	t-Stat	Prob.	E(t)	E(Var)	Lag	Max Lag	Obs
D(GDP,2)	-2.5884	0.1051	-1.340	1.024	7	9	34
D(TAX_REW,2)	-14.733	0.0000	-1.474	0.833	2	9	39
D(EXPEND,2)	-8.6266	0.0000	-1.467	0.868	3	9	38
Average	-8.6492		-1.427	0.909			

Джерело: розраховано автором на основі даних [49, 50].

Для того щоб визначити оптимальну структуру лагів для VAR-моделі було проведено тест на максимальну довжину лагів, результати виконання якого наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4 Результати тесту на максимальну кількість лагів моделі

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-143.0804	NA	0.438169	7.688443	7.817727	7.734441
1	-12.32430	233.9846	0.000724	1.280226	1.797359	1.464218
2	136.8181	243.3375	4.58e-07	-6.095688	-5.190706	-5.773702
3	200.5260	93.88543	2.64e-08	-8.975055	-7.682224	-8.515075
4	236.2711	47.03299*	6.77e-09*	-10.38269*	-8.702010*	-9.784717*

Джерело: розраховано автором на основі даних [49, 50].

Як бачимо, оптимальною кількістю є 4 лаги про що свідчать статистично значимі значення критеріїв LR, FRE, AIC, SC та HQ.

Для визначення можливості виключення лагів з моделі проведемо тест на виключення (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 Результати тесту на виключення лагів з моделі

	GDP	D(D(TAX_REW))	D(D(EXPEND))	Joint
Lag 1	1610.261 [0.000000]	34.78608 [1.35e-07]	61.54287 [2.75e-13]	1848.159 [0.000000]
Lag 2	449.2594 [0.000000]	33.10256 [3.06e-07]	34.09826 [1.89e-07]	555.7210 [0.000000]
Lag 3	190.6152 [0.000000]	17.02054 [0.000700]	25.54557 [1.19e-05]	245.4969 [0.000000]
Lag 4	96.57208 [0.000000]	3.877435 [0.275007]	7.762259 [0.051189]	107.1155 [0.000000]

Джерело: розраховано автором на основі даних [49, 50].

За результатами тесту всі лаги є значимими, тому залишаємо поточну специфікацію з 4 лагами.

На наступному етапі для визначення ймовірності екзогенності показників проведемо тест Гренджера, який визначає наявність причинності взаємозв'язку між змінними моделі. Результати тесту наведені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6 Результати тесту Гренджера

Dependent variable: GDP			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(D(TAX_REW))	4.600376	4	0.3308
D(D(EXPEND))	1.403506	4	0.8436
All	87.47851	8	0.0000
Dependent variable: D(D(TAX_REW))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GDP	2.449240	4	0.6537
D(D(EXPEND))	2.022858	4	0.7316
All	4.814404	8	0.7772
Dependent variable: D(D(EXPEND))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GDP	1.942373	4	0.7464
D(D(TAX_REW))	16.28253	4	0.0027
All	18.42846	8	0.0182

Джерело: розраховано автором на основі даних [49, 50].

Результати тесту вказують на ймовірну екзогенність податкових надходжень (про це свідчить значення ймовірності p-value 0,78 для відповідної змінної). Робимо висновок, що всі змінні, окрім податкових надходжень, є ендегенними. Незважаючи на те, що тест Гренджера показав, що податкові надходження є екзогенною змінною, варто зауважити, що згідно результатів тесту, податкові надходження мають статистично значимий вплив на споживчі видатки. До того ж, результати тесту залежать від кількості включених лагів. Тому оскільки податкові надходження є однією із досліджуваних нами змінних, то в подальших розрахунках ми залишаємо її в переліку ендегенних.

Отже, кінцева специфікація моделі включає 4 лаги, одну змінну в рівнях (GDP) і дві в других різницях (D(D(TAX_REW)) та D(D(EXPEND))). Результати

оцінювання VAR-моделі наведено в Додатку А.

Для аналізу взаємозв'язку змінних моделі необхідно використати функції імпульсних відгуків. Для оцінки функцій імпульсних відгуків необхідно впорядкувати ендогенні змінні відповідно до теорії. Тому при заданні порядку Чолеського ВВП був поставлений на перше місце як досліджувану змінну, податкові доходи – на друге, споживчі витрати – на третє.

На основі побудованої моделі проаналізуємо функцію імпульсних відгуків ВВП України на зміну податкових доходів як частки у ВВП та споживчих витрат як частки у ВВП на одне стандартне відхилення. Графічне відображення функцій імпульсних відгуків наведено на рис. 3.2 та рис. 3.3.

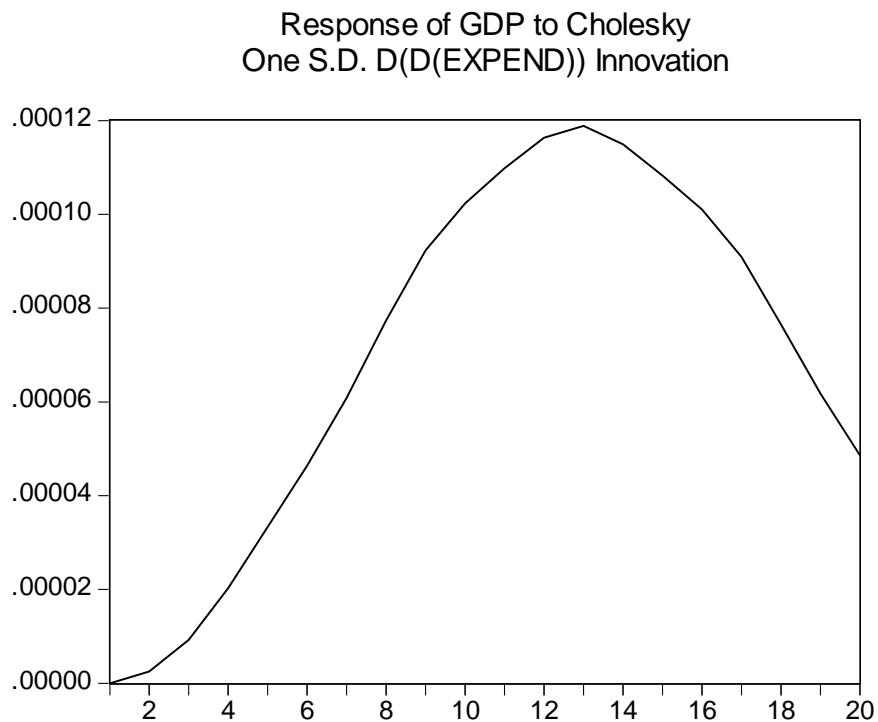

Рисунок 3.2 – Функція імпульсних відгуків ВВП України на зміну споживчих витрат як частки у ВВП на одне стандартне відхилення

Джерело: побудовано автором на основі даних [49, 50].

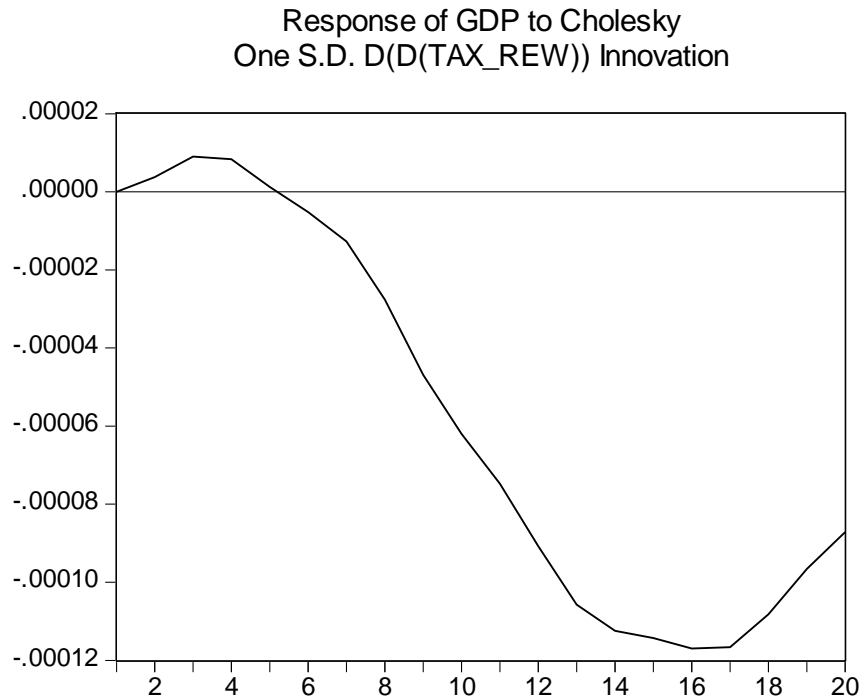

Рисунок 3.3 – Функція імпульсних відгуків ВВП України на зміну податкових надходжень як частки у ВВП на одне стандартне відхилення

Джерело: побудовано автором на основі даних [49, 50].

З рис. 3.2 видно, що ВВП позитивно реагує на фінансовий шок виражений у зростанні споживчих витрат на одне стандартне відхилення. До 13-го періоду сила впливу поступово зростає, а починаючи з 14-го періоду починає спадати.

З рис. 3.3 бачимо, що ВВП позитивно реагує на фінансовий шок виражений у зростанні податкових надходжень на одне стандартне перші 5 періодів. Після цього вплив стає негативним та досягає найбільшого від'ємного значення протягом 16-17-го періодів з подальшим зростанням у додатну сторону.

Графіки імпульсних відгуків вказують на те, що динамічні ефекти шоків споживчих витрат та податкових доходів мають протилежний вплив на ВВП України у середньостроковому та довгостроковому періодах. Позитивний вплив витрат засвідчує важливість здійснення ефективних витрат та необхідність їх збільшення під час погіршення економічної ситуації в країні з метою її покращення в майбутньому. Вплив податкових надходжень хоч і є позитивним протягом перших декількох періодів, але цей вплив є значно меншим порівняно з витратками.

До того ж тривалість позитивного ефекту від збільшення податкових надходжень є нетривалою. Тому можна зробити висновок про те, що збільшення податкових надходжень має незначний позитивний вплив на ВВП у короткостроковому періоді та негативний вплив у середньо- та довгостроковому періодах. Такі результати є логічними, адже збільшення податкових надходжень є можливим за рахунок збільшення ставок податків або ж розширення кола податків. Такі зміни в оподаткуванні призведуть до збільшення надходжень до бюджету за підсумками року, проте у довшому періоді часу збільшене податкове навантаження матиме негативний вплив на економіку в країні. В Україні такий негативний механізм впливу податкових надходжень на ВВП можна пояснити також значною часткою тіньової економіки. Збільшення податкового навантаження стимулює економічних суб'єктів ще більше йти в тінь, що в результаті призводить до зменшення ВВП.

Отримані результати моделювання описують напрямки впливу споживчих видатків та податкових надходжень на ВВП, проте сам масштаб такого впливу є важким для інтерпретації. Так, зростання частки споживчих видатків у ВВП на одне стандартне відхилення спричиняє зростання логарифму ВВП очищеного від тренду на 0,0000202% за підсумками першого року та досягає максимального впливу розміром 0,000119% у 13-му періоді. При цьому зростання частки податкових доходів у ВВП України на одне стандартне відхилення спричиняє зростання логарифму ВВП очищеного від тренду на 0,00000837% у третьому періоді та спричиняє негативний вплив розміром 0,0000276% за підсумками другого року та досягає максимального негативного впливу, який становить -0,000117% у 16-му періоді. Отже, в результаті моделювання був встановлений напрямок впливу споживчих видатків та податкових доходів на ВВП, проте розмір впливу є незначним. ВВП є макроекономічним показником на який мають вплив набагато більше показників ніж дослідженні нами, тому це частково пояснює незначний за розміром масштаб впливу фіскальних інструментів.

Проведений аналіз фіскальної політики в Україні під час кризи спричиненою пандемією Covid-19 та результати моделювання свідчать про те, що фіскальне пом'якшення, яке проявляється через зростання державних видатків, є тією

політикою, яка сприятиме економічному зростанню у наступних періодах. Одночасно з цим результати моделювання вказують на те, що концентрація на необхідності збалансувати державний бюджет шляхом додаткового оподаткування суб'єктів економічної діяльності є малоефективною політикою у короткостроковому та недовготривалому у середньо- та довгостроковому періодах. На основі цього можна провести порівняння ефективності фіскального стимулювання під час Великої рецесії 2008-2009 рр. та під час рецесії, яка розпочалася у 2020 р. Так, як уже зазначалося раніше, в Україні заходи уряду протягом 2008-2009 рр. були більше спрямовані на досягнення кількісних показників виконання бюджету, ніж на ефективність здійснених заходів – неодноразово збільшувались ставки акцизного податку, обмежувалось право на податковий кредит. Тобто використовувалися інструменти, які спричинили вилучення з підприємств коштів і дали можливість збільшити доходи бюджету, проте посилили фіскальний тиск на економіку, що призвело до поглиблення спаду. Така економічна ситуація під час Великої рецесії відповідає результатам моделювання. Однак бачимо, що фіскальне стимулювання під час теперішньої кризи навпаки сприяє наданню додаткового фінансування як населенню, так і бізнесу, Уряд не намагається зменшити розмір дефіциту державного бюджету за рахунок збільшення податкового навантаження. Тому можна зробити висновок про ефективніше використання інструментів фіскальної політики в Україні протягом кризи, спричиненою пандемією Covid-19 порівняно з Великою рецесією 2008-2009 рр.

3.3. Проблеми фіскальної політики України під час коронакризи та можливі шляхи їх вирішення

Необхідною умовою позитивного впливу на економіку збільшеного рівня видатків є ефективність їхнього використання. Тому далі проаналізуємо те, наскільки ефективно витрачаються кошти з Фонду боротьби з Covid-19, які були причини недоліків здійснених заходів фінансування та напрями поліпшення ситуації.

Результати перевірки використання коштів Державного бюджету, виділених із Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками засвідчують низку проблем та порушень пов'язаних із ефективним та результативним використанням коштів із зазначеного фонду.

Так, за даними Державної аудиторської служби України були виявлені наступні порушення та недоліки процесу фінансування безробіття та часткового безробіття [51]:

- 1) Використання коштів, отриманих із Фонду боротьби з Covid-19, з порушенням Порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину на загальну суму 3,4 млн грн, зокрема:
 - надано допомогу по частковому безробіттю на період карантину роботодавцям, працівники яких отримували пенсію на суму 2,0 млн грн;
 - не повернуто до Фонду коштів після порушення роботодавцями гарантій зайнятості осіб, яким виплачувалася допомога по частковому безробіттю із Фонду боротьби з Covid-19, на суму 1,1 млн грн;
 - зайво встановлено та виплачено допомогу за фактично невідпрацьований час у розмірах, що перевищують мінімальну заробітну плату, та особам, які працюють за сумісництвом, на суму 0,3 млн грн.
- 2) Через брак механізму повернення коштів фінансової допомоги, виділених Фонду безробіття на поворотній основі із Фонду боротьби з Covid-19, є ризик неповернення до державного бюджету коштів на суму майже 1,3 млрд грн.
- 3) Наявні прогалини в законодавстві дають змогу роботодавцям безпідставно отримувати кошти допомоги по частковому безробіттю із Фонду боротьби з Covid-19 та покривати витрати за простої, не пов'язані з карантинном (наприклад, в Чернігівській області семеро роботодавців, діяльність яких не

підпала під жорсткі обмеження карантину, отримали допомогу на суму 6,5 млн грн).

- 4) Специфіка формування дохідної частини бюджету Фонду безробіття та її використання унеможливорює перевірку стану використання коштів на виплату фінансової допомоги по безробіттю, спрямованої із Фонду Covid-19, на поворотній та безповоротній основі на загальну суму понад 4,2 млрд грн.

Також ревізіями територіальних органів Держаудитслужби встановлено порушень вимог законодавства з фінансових питань на загальну суму 55,4 млн грн, у тому числі порушень, що призвели до втрат фінансових ресурсів, на загальну суму 42,9 млн грн. Зокрема, ревізіями встановлено порушень вимог законодавства та умов договорів, укладених з Національною службою здоров'я України, а саме: здійснення зайвих видатків на загальну суму 37,0 млн грн на доплати медичним та не медичним працівникам центрів, які не були членами спеціальних бригад, безпосередньо задіяних у наданні допомоги пацієнтам, хворим на Covid-19. [51]

За результатами ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» було встановлено, що через придбання медичного обладнання та засобів індивідуального захисту не у виробників, а у посередників, було використано на 1,9 млн грн більше коштів державного бюджету (з них із Фонду боротьби з Covid-19 – 1,4 млн грн), через що не було досягнуто максимальної економії у їх використанні. [51]

Також досить дискусійним є питання розподілення коштів Фонду боротьби між різними міністерствами (табл. 3.7). Найбільшу критику з боку експертів викликало спрямування до Державного агентства автомобільних доріг України 26 183 млн грн, що на 4 млн грн більше ніж розподілено до Міністерства охорони здоров'я України. Із цих коштів 98,3% було використано на реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг. З боку держави таке використання коштів обґрунтовується необхідністю економічного стимулювання шляхом створення додаткових робочих місць та наповнення бюджету за рахунок сплати податків.

Також покращення стану доріг має сприяти наданню вчасної медичної допомоги населенню.

Таблиця 3.7 Використання коштів Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками

Головний розпорядник	Розподілено, млн грн	Використано, млн грн	% використання
Міністерство освіти і науки України	52.5	52.5	100 %
Міністерство внутрішніх справ України	4 708.5	4 702.5	99.9 %
Державне Управління Справами	51.2	51.1	99.8 %
Державне агентство автомобільних доріг України	26 183.0	25 726.8	98.3 %
Міністерство культури України	777.8	680.5	87.5 %
Міністерство молоді та спорту України	475.8	409.6	86.1 %
Міністерство розвитку громад та територій України	1 680.0	1 381.6	82.2 %
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України	10 681.6	8 774.8	82.1 %
Міністерство охорони здоров'я України	21 845.3	17 776.3	81.4 %
Міністерство соціальної політики України	11 797.0	6 841.9	58.0 %
Міністерство юстиції України	126.7	58.8	46.4
Фонд державного майна України	48.4	14.5	29.9 %
всього	78 427.7	66 470.8	84.8 %

Джерело: [51].

Важливим фактором відновлення економіки в Україні є ефективне використання наданої зовнішньої фінансової допомоги та подальше залучення зовнішнього фінансування. Так, незважаючи на те, що Україна увійшла у кризу спричинену пандемією Covid-19 із досить стійкою фіскальною позицією (як зазначалося раніше частка державного боргу у ВВП скорочувалася із 2016 р. по 2019 р. досить швидкими темпами – із 81,2% до 50,1% відповідно), фінансова допомога все ж була необхідною. Це пояснюється тим, що саме 2020 р. був піковим періодом виплат за державним боргом. Протягом 2020 р. Україна залучила

наступну зовнішню фінансову допомогу:

- у середині квітня 2020 р. Європейська Комісія подала до Європейського Парламенту та Ради пропозицію щодо виділення 3 млрд євро макрофінансової допомоги у формі середньострокових позик для підтримки десяти сусідніх партнерів у контексті кризи Covid-19. Ці кошти включають 1,2 млрд євро для України, перший транш яких (600 млн євро) вже був отриманий на початку грудня 2020 р. (як доповнення до програми співробітництва України з МВФ «Механізм Розширеного Кредитування»);
- 17 квітня 2020 р. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) збільшило гуманітарну допомогу Україні з 1,2 до 9,1 млн дол для боротьби з поширенням коронавірусу;
- 9 червня 2020 р. Виконавчий комітет МВФ затвердив 18-місячну угоду підтримки України (SBA) на суму 5 млрд дол, щоб допомогти Україні подолати економічні наслідки Covid-19 та забезпечив негайну виплату близько 2,1 млрд дол (решта виплат буде здійснюватися поетапно протягом чотирьох переглядів). Нова програма має на меті допомогти Україні подолати виклики пандемії Covid-19, вирівнювання платіжного балансу та бюджетну підтримку, з одночасним проведенням певних ключових структурних реформ. Два наступні транші у розмірі 3,5 млрд дол Україна не отримала через те, що Конституційний Суд України скасував низку антикорупційних норм у жовтні 2020 р. фактично декриміналізуючи корупцію;
- Європейський інвестиційний банк підписав три угоди про позику з Урядом України на загальну суму 640 млн євро для реалізації пріоритетних інфраструктурних та транспортних проектів. [45, 52]

Отже, із врахуванням особливостей кризи спричиненої пандемією Covid-19, виявлених проблем із здійсненням видатків для фіскального стимулювання та залученням зовнішнього фінансування можна виокремити наступні напрями поліпшення ситуації:

- продовження фінансової підтримки населення, адже важливим стримуючим фактором відновлення економіки є значне падіння доходів населення;
- надання додаткової допомоги найбільш постраждалим секторам економіки – мистецтво, спорт та розваги; готелі та ресторани; транспорт; діяльність у сфері обслуговування;
- створення прозорого механізму витрачання коштів із Фонду боротьби з Covid-19 (прописування конкретних видатків на певні цілі з подальшим звітуванням розпорядників про результати використання коштів);
- удосконалення механізму перевірки відповідності критеріям надання фінансової допомоги по безробіттю та частковому безробіттю;
- розробка механізму повернення коштів із Фонду безробіття до Фонду боротьби з Covid-19;
- продовження антикорупційної реформи для подальшого залучення коштів від МВФ (наслідки рішення Конституційного суду є основною проблемою для подальшої співпраці із МВФ та отриманню фінансової допомоги від ЄС);
- підвищення рівня прозорості фіскальних операцій, що здійснює Уряд, а також залучення неурядових інституцій до контролю за проведенням фіскальної політики.

ВИСНОВКИ

Фіскальна політика є ефективним інструментом протидії негативним наслідкам, спричинених падінням економіки. Більшості країн під час рецесій властиве проведення антициклічної фіскальної політики, ознаками якої є збільшення видатків та зменшення податків під час економічного спаду. Важливою передумовою використання фіскальних інструментів є фіскальний простір, який дозволяє здійснювати фіскальні стимули у більшому розмірі та протягом тривалішого періоду часу. Розвинені країни характеризуються ширшим фіскальним простором порівняно з тими, що розвиваються. Тому для останніх подолання наслідків рецесій є складнішим завданням. Адже важливим джерелом залучення додаткових фінансів для здійснення фіскального стимулювання є міжнародний фінансовий ринок, до якого мають більший доступ розвинені країни через їх вищу здатність погашати заборгованості.

Перед рецесією 2008-2009 р. більшість країн характеризувалася зменшенням відношення боргу та фіскального балансу до ВВП. Одночасно з цим спостерігалися вищі показники відношення боргу до ВВП та фіскального балансу до ВВП перед початком рецесії у 2020 р. спричиненою пандемією Covid-19. Тому економіки країн перед новою рецесією були менш підготовлені до застосування фіскальних стимулів з метою подолання негативних явищ в економіці, що спричинило ще більше зростання дефіцитів бюджетів. Нова рецесія є значно глибшою та загрозливішою ніж Велика рецесія 2008-2009 рр., адже якщо протягом 2008-2009 р. максимальне падіння світового ВВП становило близько 3%, то у 2020 р. відповідний показник зріс до близько 10%. В Україні падіння ВВП за підсумками 2009 р. було значно більшим ніж в проаналізованих групах країн Європейського Союзу та членів ОЕСР і становило 14,8% за рік. Однак у 2020 р. падіння українського ВВП становило 4,2%. Обмежувальні пандемічні заходи спричинили падіння доходів та попиту населення, зниження прибутків підприємств, зростання рівня безробіття. При цьому вплив пандемії на економіки,

що розвиваються є більш негативним ніж на розвинені через слабші системи охорони здоров'я, значні втрати у торгівлі та туризмі, зменшення грошових переказів та жорсткі фінансові умови на тлі зростаючого боргу.

Основними заходами фіскальної підтримки протягом 2020-2021 рр. є: соціальні трансферти, допомога по безробіттю, запровадження часткового безробіття, збільшення видатків на охорону здоров'я, відстрочки та послаблення у сплаті податків, мораторій на окремі види зобов'язань, вливання капіталу в підприємства, позики та гарантії.

Доступ до фінансових ресурсів серед різних груп країн зараз є різним, однак майже всі стикнулися із необхідністю залучення додаткового фінансування. Це спричинило значне зростання державного боргу серед різних груп країн. Так, світовий державний борг за підсумками 2020 р. становив майже 98% від світового ВВП. При цьому ті країни, які мають ширший доступ до міжнародних фінансів, отримали у розпорядження більше коштів для подолання негативних наслідків пандемії і, як наслідок, збільшили свої боргові зобов'язання більше в порівнянні з тими країнами, що мають обмежений доступ до міжнародних фінансів. Також у 2020 р. світовий бюджетний дефіцит збільшився на 7,9% порівняно із 2019 р. і становив 11,8% від світового ВВП.

Розмір фіскальних стимулів протягом 2020 р. та початку 2021 р. є значно вищим ніж протягом рецесії 2008-2009 рр. Якщо під час Великої рецесії країнами-членами Європейського Союзу було виділено 200 млрд євро (1,8% ВВП країн Європейського Союзу), то у 2020 р. ця сума збільшилася до 540 млрд євро (4,5% ВВП). Розмір фіскальних заходів у всьому світі за підсумками 2020 р. становив майже 14 трлн дол. В Україні у 2020 р. на заходи фіскального стимулювання було спрямовано 4,8 млрд дол (3,4% українського ВВП).

Аналіз інструментів фіскального стимулювання під час кризи 2008-2009 рр. показує, що більшості країн була властивою підтримка бізнесу та населення, тоді як в Україні заходи уряду були більше спрямовані на досягнення кількісних показників виконання бюджету, ніж на ефективність здійснених заходів. Проте у 2020 р. швидкість реагування з боку українського Уряду, пакет фіскальних

стимулів та їх розмір свідчить про підвищення якості використання фіскальних стимулів та їх більшу орієнтацію на результат. Незважаючи на загрози, які створює зростання дефіциту державного бюджету, фіскальне пом'якшення є необхідною умовою для відновлення економіки України. Так, результати здійсненого економіко-математичного моделювання засвідчують позитивний вплив збільшення споживчих витрат сектору загального державного управління на ВВП України у коротко- та довгостроковому періодах. У той час як заходи спрямовані на наповнення державного бюджету шляхом збільшення податкового навантаження мають негативний вплив у середньо- та довгостроковому періодах. Для України негативний вплив зростання податкового навантаження пояснюється значною часткою тіньової економіки. Тому можна зробити висновок про ефективніше використання інструментів фіскальної політики в Україні протягом рецесії, спричиненою пандемією Covid-19 порівняно з Великою рецесією 2008-2009 рр.

Однак необхідною умовою позитивного впливу на економіку збільшеного рівня видатків є ефективність їхнього використання. Проте результати перевірки використання коштів Державного бюджету, виділених із Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками засвідчують низку проблем та порушень пов'язаних із результативним та цільовим використанням коштів із зазначеного фонду. Тому подальше сприяння більш ефективному використанню коштів, проведення виваженої фіскальної політики протягом наступних періодів та залучення зовнішнього фінансування має сприяти відновленню української економіки.

За оцінкою ОЕСР за умови стриманих спалахів вірусу і того, що вакцина стане широкодоступною до кінця 2021 р. поступове, але нерівномірне відновлення у світовій економіці має відбутися протягом наступних двох років. При цьому до кінця 2021 р. світовий ВВП буде на докризовому рівні, чому сприятиме сильне пожвавлення в Китаї, але результати діяльності помітно відрізнятимуться в основних економіках. Прогнозується, що у 2022 р. обсяг виробництва залишиться приблизно на 5% нижче очікуваних докризових очікувань у багатьох країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка. Київ, 2007. 703 с.
2. Будаговська С., Кілієвич О., Луніна І. та ін. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студентів екон. спец. закл. освіти. У 2 ч. Київ, 1998. 518 с.
3. Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Ч.1. Макроекономіка : пер. з англ. Львів, 1997. 672 с.
4. Лебединська Л. Д. Макроекономіка. Курс лекцій для студентів економічних спеціальностей вищого навчального закладу. Чернігів, 2002. 128 с.
5. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка. Видання 2-е перероблене та доповнене. Навчальний посібник. – Київ, 2008. 328 с.
6. Азаров М. Я. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України. Київ, 2004. 712 с.
7. Лук'яненко І.Г., Сидорович М.Я. Бюджетно-податкова політика України. Київ, 2014. 227 с.
8. Базилінська О. Я. Макроекономіка: Навч. пос.2-ге видання, випр. Київ, 2009. 442 с.
9. Панчишин С. М. Макроекономіка: Навч.посібник для вузів. Київ, 2001. 616 с.
10. Вдовиченко А. Як фіскальна політика впливає на ВВП та інфляцію в Україні? *Вісник Національного банку України*. 2018. №244. С. 26–45.
11. Бакланова О. Г., Мужайло В. Д., Брагарник О. О. та ін. Макроекономіка: навчальний посібник. Київ, 2015. 267 с.
12. Манків Н.Г. Макроекономіка. Київ, 2000. 574 с.
13. Дорнбуш Р. Макроекономіка. Київ, 1996. 814 с.
14. Тараненко І. В. Структура економічного циклу та особливості циклічного розвитку відкритої економіки України в контексті виходу зі світової фінансово-економічної кризи. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. С. 343–357.

15. Сідоров В. І., Ревякін Г. В. Проблема виявлення економічних криз та закономірності їх функціонування. *Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2014. №3. С. 133–136.
16. M. Ayhan Kose, Naotaka Sugawara, Marco E. Terrones Global Recessions. *Policy Research Working Paper*. 2020. №9172. P. 1–71.
17. Mesea O.E. The Analysis on the Cyclical Behaviour of Fiscal Policy in the EU Member States. *Procedia Economics and Finance*. 2013. №6. P. 645 – 653.
18. Mark P. Keightley Fiscal Policy Considerations for the Next Recession. *Congressional Research Service*. № R45780. 2019. P. 1-16
19. Складові частини витрат (видатків) розвитку та витрат (видатків) споживання: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. №11. URL: <http://old.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737473>.
20. Official site of the World Bank. URL: <http://www.worldbank.org>.
21. Raju Huidrom M. Ayhan Kose, Franziska L. Ohnsorge Challenges of Fiscal Policy in Emerging and Developing Economies. *Policy Research Working Paper*. 2016. №7725. P. 1–35.
22. Затонацька Т. Г., Ткаченко О. Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. № 3(31). С. 119–125.
23. Official site of the International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org>.
24. Antonio Spilimbergo, Steve Symansky, Olivier Blanchard, Carlo Cottarelli Fiscal Policy for the Crisis. *IMF staff position note*. 2008. P. 1–37.
25. Joshua Aizenman, Gurnain Kaur Pasricha Net Fiscal Stimulus During the Great Recession. NBER working paper series. 2011. №16779. P. 1–45.
26. Andrew Watt, Mariya Nikolova A Quantum of Solace? An Assessment of Fiscal Stimulus Packages by EU Member States in Response to the Economic Crisis. *European Trade Union Institute*. 2009. №05. P. 1–40.
27. Günter Coenen, Roland Straub, Mathias Trabandt Fiscal policy and the great recession in the Euro area. *European Central Bank*. 2012. №1429. P. 1-11.

28. Про схвалення Стратегії реформування податкової системи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 р. №1612-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1612-2009-%D1%80#Text>.
29. Корчева В. І. Бюджетно-податкова політика України у кризовий та посткризовий періоди. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №16(2). С. 104–108.
30. Вдовиченко А. Оцінка фіскального стимулу в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2018. №245. С.47–65.
31. Кудряшов В. П. Фіскальна консолідація та її впливи. *Економіка України*. 2013. № 9. С. 31–46.
32. Isabel Ortiz, Matthew Cummins, Jeronim Capaldo, Kalaivani Karunanethy The Decade of Adjustment: A Review of Austerity Trends 2010-2020 in 187 Countries. *Extension of Social Security Working Paper*. 2015. №53. P. 1–67.
33. Official site of the Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <https://www.oecd.org>.
34. Fiscal Monitor: Policies for the Recovery. October. *International Monetary Fund*. 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/09/30/october-2020-fiscal-monitor>.
35. Fiscal Monitor Update. January. *International Monetary Fund*. 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/01/20/fiscal-monitor-update-january-2021>.
36. Europe: fiscal policy in action. *Eco Conjoncture*. 2020. №4. P. 1–6.
37. OECD Economic Outlook, Volume 2020 Issue 2: Preliminary version. *OECD Publishing*. 2020. №108. URL: <https://doi.org/10.1787/39a88ab1-en>.
38. Український портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2019/>.
39. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: Закон України від 13.04.2020 р. – Відомості Верховної Ради України. Київ, 2020, ст.126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text>.

40. Офіційний інформаційний портал Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://covid19.gov.ua/>.
41. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (Covid-19): Закон України від 24.06.2020 р. – Відомості Верховної Ради України. Київ, 2020, ст.123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.
42. Офіційний сайт державної програми «Доступні кредити 5-7-9%». URL: <https://5-7-9.gov.ua/>.
43. Офіційний сайт ПриватБанку. URL: <https://privatbank.ua/>.
44. Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю: Закон України від 3.02.2021 р. №74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-2021-%D0%BF#Text>.
45. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.
46. Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття: Закон України від 27.04.2020 №308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2020-%D0%BF#Text>.
47. Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття для здійснення виплат допомоги по безробіттю та допомоги по частковому безробіттю на період карантину: Закон України від 28.10.2020 №1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2020-%D0%BF#Text>.
48. Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Закон України від 04.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-20#Text>.

49. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
50. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
51. Офіційний сайт Державної аудиторської служби України. URL: <https://dasu.gov.ua/>.
52. Gabriela Miranda, Geoff Upton, Ksenia Lytvynenko The Covid-19 crisis in Ukraine. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/COVID-19-CRISIS-IN-UKRAINE.pdf>.

Додаток А

Таблиця А.1. Результати оцінки моделі

	GDP	D(D(TAX_REW))	D(D(EXPEND))
GDP(-1)	3.736793 (0.09692) [38.5560]	20736.08 (14902.9) [1.39141]	17632.95 (13946.9) [1.26430]
GDP(-2)	-5.339275 (0.27857) [-19.1668]	-62112.74 (42834.7) [-1.45006]	-49532.53 (40086.8) [-1.23563]
GDP(-3)	3.461310 (0.27176) [12.7367]	62346.32 (41787.5) [1.49198]	46519.00 (39106.7) [1.18954]
GDP(-4)	-0.860699 (0.09000) [-9.56344]	-20965.39 (13838.9) [-1.51496]	-14551.29 (12951.1) [-1.12356]
D(D(TAX_REW(-1)))	1.18E-06 (1.6E-06) [0.72764]	-1.263639 (0.25023) [-5.04996]	-0.021654 (0.23417) [-0.09247]
D(D(TAX_REW(-2)))	-8.74E-07 (2.4E-06) [-0.36700]	-1.719398 (0.36617) [-4.69563]	-0.765616 (0.34268) [-2.23421]
D(D(TAX_REW(-3)))	-2.16E-06 (2.7E-06) [-0.80820]	-1.277333 (0.41088) [-3.10880]	-0.416260 (0.38452) [-1.08255]
D(D(TAX_REW(-4)))	-2.05E-06 (2.0E-06) [-1.01051]	-0.237801 (0.31212) [-0.76190]	-0.032974 (0.29209) [-0.11289]
D(D(EXPEND(-1)))	1.42E-06 (1.5E-06) [0.96259]	0.033668 (0.22666) [0.14854]	-1.391636 (0.21212) [-6.56070]
D(D(EXPEND(-2)))	1.84E-06 (2.3E-06) [0.80018]	0.288445 (0.35446) [0.81376]	-0.778873 (0.33172) [-2.34797]
D(D(EXPEND(-3)))	2.08E-07 (2.2E-06) [0.09341]	0.131124 (0.34258) [0.38276]	-0.827946 (0.32060) [-2.58250]

Продовження Таблиці А.1

D(D(EXPEND(-4)))	-1.72E-08 (1.6E-06) [-0.01096]	-0.135720 (0.24180) [-0.56128]	-0.432701 (0.22629) [-1.91215]
C	0.010866 (0.00349) [3.11058]	-24.61616 (537.141) [-0.04583]	-395.3743 (502.681) [-0.78653]
R-squared	0.999999	0.884532	0.972420
Adj. R-squared	0.999999	0.829107	0.959181
Sum sq. resids	5.02E-09	118.7173	103.9738
S.E. equation	1.42E-05	2.179150	2.039351
F-statistic	2569011.	15.95913	73.45378
Log likelihood	378.2778	-75.56369	-73.04416
Akaike AIC	-19.22515	4.661247	4.528640
Schwarz SC	-18.66492	5.221474	5.088867
Mean dependent	5.801662	0.265633	0.398605
S.D. dependent	0.012936	5.271385	10.09397
Determinant resid covariance (dof adj.)		2.80E-09	
Determinant resid covariance		7.98E-10	
Log likelihood		236.2711	
Akaike information criterion		-10.38269	
Schwarz criterion		-8.702010	

Джерело: складено автором у програмному забезпеченні EViews 6 на основі даних [49, 50].